

I.

NYELVTUDOMÁNY - OSZTÁLYI

É R T E K E Z É S.

I.

**A' NYELV' ÁLTALÁNOS ALAP, ÉS HASONLÍTÁSI VEZÉR ELVEI,
SZEM' KELETI NYELVSARJADÉKAINAK A' MAGYARRAL
HASONLATOS KÉPEIVEL.**

ELŐADTA,

MIDÓN RENDESTAGI SZÉKÉT ELFOGLALNÁ,

A' M. T. T. X. NAGY GYÜLÉSÉBEN, NOV. XVIII. M. D. CCG. XXX. IX.

NAGY JÁNOS.

Sokszor sokat bajlódtnak a' régi és jelenkornak tudós nyelvbuvári a' következő kérdések' megfejtésében: hol alapszik a' nyelvnek eredete? hány eredeti nyelv vagyon a' számos virágzó és elvirágzott nyelvek közt? melyik a' legrégebb nyelv és nemzet, az élő nyelvek és nemzetek között? — Sokan az első nyelvet közvetetlenül az alkotótól alkotványába öntött isteni adománynak tartották, mert embert nyelv nélkül pillanatig is boldogtalannak képzeltek, megfeledkezvén, hogy a' néma is gyönyörködhetik néha az életnek boldogul éltető pillanataiban, ámbár ő is gondolatainak néma jelek általi közlésével eléggé nyilvánítja, hogy a' nyelv a' boldogságnak ugyan egyik hatalmas, de nem válthatatlanul szükséges eszköze, mert noha a' nyelv igen fölségesen hatva hat

boldogságunkra, de abból végképen kizáró hatalommal még sem bír. Többen a' nyelvnek elemeit hitték égből osztottaknak, ám de azokat kijelelni, és elégségesen meghatározni maig sem tudták. Legtöbben végre a' nyelv' föltalálását azon jeles tehetségeknek tulajdonították, a' mellyek minden lelkes lény között kizárólag az embernek levén sajátságai, valamint egy felől az okos teremtvénynek az oktan állatok fölött kitünő méltóságát bélyegezik: úgy más részről, a' bölcs teremőnek mérhetetlen nagyságát csodálkozásra gerjesztve bámultatják.

Hasonlóképen az eredeti nyelvek' számának meghatározásában a' különféle vélemények egymástól olly messze eltávoznak, hogy annyi számos kutatások után, mellyekben fáradozva sokan éjeket napokká varázsoltak, ma is csak ott vagyunk, hova a' homály' bélyegével jelelt középkor' szórszálhasogatói, elméjüket szúnyogparányiságokon villogtatva jutottak, kik közül tudniillik többen az észnek hasznosabbra szaporább gyümölcs' arathatásával fordítható fegyvereit haszontalan gyomok' és bujtorjányok' szedésében koptatták és azért buza helyett igen gyakorta konkolyt arattak. Voltak ugyan is és vannak, kik Mozes' könyvében megnyugodva, és az emberi természetnek egységben pontosúlni hajló tulajdonságából okoskodva hiszik, hogy az emberek eleve a' földön egy nyelvűek, és egy ajakúak valának. De vannak ollyanok is, kik két külön eredeti nyelvet képzelnek, és ezek hihetőleg a' természet' éghajlatának azon különböző hatásából indulnak ki, miszerint valamint déli Afrikának négerai, és Európának fejei két eredetileg különböző emberfajra mutatni látszanak: úgy a' két külön embertörzsnek két külön eredeti nyelvének is kelle lennie. Ám de, valamint egy részről tagadhatlan az, hogy a' négert sem londoni szappan, sem az alpesi havasok, vagy Sziberiának jege meg nem fejei: úgy más részről bizonyos az is, hogy a' fejei szín minden más színnel egybe barátkozhatik, és azért, valamint az első fejei emberfajból származhatott egy másik soha többé meg nem fejeihető szerecsen faj: úgy eredhetett az első egyetlen eredeti nyelvből nem egy, hanem több száz a' törzsnyelvtől különböző, és vele soha többé egybe nem olvadó nyelv; de a' mellyet legfőlebb önálló, nem pedig eredten eredeti önlétű nyelvnek mondhatni; holott a' nyelv önállósága és tiszta eredetisége közt, mint az élőforrás, és ebből zajló peshedt tóvíz között nagy a' különbség. Hogy pedig valaha minden nyelv egy eredeti

forrásból közvetlenül, vagy közvetve folyhatott, erre világosan utalnak azon számtalan szók, a' melyek többféle nyelv' összehasonlításában hasonlónak találtnak; ámbár történeti oklevelekből megmutatni nem tudjuk, hogy ilyen számos szókban egymással egyező nemzetek valaha érintkezésbe jöttek volna; még inkább ébreszti pedig figyelmünket az illy összehangzásnak gyakorisága olly szókban is, a' melyeket sem természet-utánzó hangoknak, sem az érzés' és indulat' természeti kifakadásainak nem tarthatni, és még is eredeti forrásukra vissza nem vihetni.

Hasonló játszi lapta gyanánt szolgál végre a' vizsga világban ezen kérdés közötti buvárkodás is: melyik a' legrégebb nyelv, és következetesen nemzet az élő nyelvek és nemzetek között? A' minek megoldásában a' vélemények' tarkaságát többnyire azon különféle források szülik, melyekből meríttetnek. Némelyek tudniillik a' képzelődésnek tünde országában nyargalásznak; mások a' nyelv' általános tulajdonságainak bizonytalan folyamában uszkálnak; többen a' történetek' mezejének iszonyú térén tévedezve kalandoznak. Az első homokra rakott feneketlen alapjokhoz képest koholmányaikban figyelemre nem méltók; az utóbbiak a' bizonytalanság' örvényéből annál kevesebbé birnak nyugalmas partra vezetni, minél mélyebben merülnek a' nyelv körötti lélektudományi gondolatokba, mert okoskodásainkban egységre törekedünk ugyan mindnyájan, áttalátván, hogy az igazság tárgyilag csupán egy lehet, de az egy örök és azért változatlan igazságnak föltalálásában kisebb nagyobb mértékben személyenként különbözünk, és fentebbi fény' derülése nélkül a' nap alatt váltig különbözni fogunk. Tiszta egyenességre tehát e' tárgyban talán a' történetek' álmatlan buvárinak zavartalan forrása vezethetne. Úgy de a' kik a' tisztos ősz időknél szövevényes, sokban ma már érthetetlen krónikáit forgatva éjnapon által munkálódnak, azok is azon egy kútfőt, ezer ágú tekervényes folyóinkhoz hasonló utai miatt, előre kitűzött célukhoz irányozva kényök szerint százfelé szokták csigázni, elannyira: hogy a' számtalan vélemények' tengerében kijózanodhatni ma már megoldhatatlan gordiai csomová vált. Némelyek tudván, hogy Ázsiának tágas birodalmában a' szépen virágzó szapora chinai nép időszámát regéiben ezer meg ezer évre nyújtja: a' chinai nyelv- és nemzetnek elsőségért váltig vinni meg nem fogatkoznak; mások ellenben a' hiú di-

csőségnek nemzetünktől elokoskodását kaján szemmel tekintve jelen századunknak tisztább fényében is, midőn közönségesen mindnyájan inkább a' gyakorlati életre üdvesen ható tudományokat, mint a' képzelődésnek ábrándjait szomjuhozzuk, herculesi erőt fordítanak arra, hogy nyelvünknek első tiszta eredetiséget, nemzetünknek mások fölötti legelső régi önlétűséget legalább színre szerezzenek.

Elmefuttatások ezek! a' mellyek hazánknak sem dús aranybányákat nem nyitnak, sem a' képzelődésnek létesíthetetlen arany korát elő nem teremtik, sem az országnak jobb létét nem eszközlik. Ugyan is ki nem látja közülünk, hogy hazai nyelvünk, ha bár a' legerősebb győző okokkal igazolnók is annak minden más nyelv fölötti eredetiségét, általa sem belső erejében, sem külső terjedelmében nem emelkedik? ki nem tudja közülünk, hogy nemzeti létünk, ha bár eleinket éjszának dermesztő jegei közül, vagy keletnek homokos pusztáiról vezessük is Duna Tisza által szegte honunk' tág mezejére, általa sem roszabbra, sem jobbra nem vergődik? Ne bonyolódjunk azért olly kérdések' fejtegetésének végtelenségébe, honnan szabadító Ariadne' fonalára alig számolhatunk; mert elég tágas előttünk az életre fogatosabb hatású, és bővebb gyümölcsű tárgyak' mezeje; szántsuk csak ezt gondosan, a' hol talán a' jó mag dúsabb, és jutalmasabb aratást hozhat.

Elmellőzvé azért olly háladatlan munkát, a' mellynek jutalma többnyire drága idővesztés, és a' hasznosra fordítható tehetségeknek haszontalan fárasztása: midőn a' nyelv' közönséges és hasonlítási fő elveiről, 's Szem' keleti nyelvsarjadékainak honi nyelvünkkel hasonlatos képeiről értekezni készülök, munkálatomat három fő részre osztva, mennyire illy sikamos pályán parányiságomtól telik, a' következő három nyelvtudományi kérdésnek fejtegetésébe bocsátkozom:

I. Mellyek a' nyelvnek általános elvei, a' mik körül minden nyelv forog?

II. Mellyek a' nyelvhasznításnak vezér elvei többféle nyelv' összeillesztésében?

III. Mennyire hasonlítanak Szem' keleti nyelvsarjadékai magyar nyelvünkhöz.

A' közfigyelmet azonban előre arra ébresztem, hogy jelen értekezésemben a' nyelvek' egyes szabályait, kitéréseit érinteni, a' számosan

előforduló rendetlenségeket fölfordani, és Szem' anyanyelvének leányiból a' magyart, vagy viszonta származtatni távol sem irányom: sőt inkább vizsgálódásom' közelebbi célja a' nyelv' általános, és a' nyelvhasznítás' vezér elvei' fejtegetése által többféle homályt 's kétséget eloszlatni, a' keleti nyelvek' rövid ismertetésével, honi nyelvünkre némi világot deríteni, a' túlságos nyelvhasznításoknak, szócsigázásoknak némi határt jelezni, honi nyelvünk' mívelésében alapelveket állítani, az előítéleteket ritkítani, és leginkább serdülő ifjainkat, mint a' haza' szebb reményére viruló növényeket a' keleti nyelvek' tanulására buzdítani; annyival is inkább, mert ezekben sok elrejtett drága kincs, eldugott értékes gyöngy, és levél alá árnyékoljt jó illatú virág lappang. Az leszen tehát legohajtatosabb jutalma munkálódásomnak, ha némelly nyelvtudományi kétségeket eloszlathatok, és a' mi édes magyar nyelvünk' természetével sokban igen szépen egybe hangzó keleti nyelveket a' haza' zsengejével megkedveltethetem.

I.

Mellyek a' nyelvnek általános elvei, a' mik körül minden nyelv forog?

Tantum omnium linguarum docet natura, et historia paullatim linguam necessitate quadam naturae — — — exultam esse, nam linguae, nisi violenta fata accedant, omnis cultura, incrementum, decrementum ex ipsa natura pendet.

E vald.

Azon forrást, melyből a' nyelv' részei, azoknak származása, módosítása, hangrendi sora, és mondásba szerkesztése foly, nyelv' alapjának nevezzük; ama' tételt pedig, mely a' nyelv' alapjából következő, annak természetét, változásait, és különféle állapotját kijelelni képes, a' nyelv' alapelvének hívjuk. A' forrásnak, és ebből folyó alapelvnek kutatásában nem a' nyelv' rendezett kész állapotját, hanem annak lassankénti fejlődését, és egy tökéletes egészbe olvadását kell szem előtt tartanunk; mert az alap a' rárakott épületet, mint forrás a' kebeléből özőnlő patakokat, kétségkívül megelőzte.

A' nyelv, mint irányából kiviláglik, mindjárt eleve társas körben támadott, mert egyes én-nek nyelvre szüksége nincsen, és örök magányba szigetelt ember olyan nyelvet, a' mellyen közlött gondolatait másik embertársa is megértse, alkotni képtelen. Társaságban fejlődén

tehát a' nyelv, ennek első alkotóit a' nyelvre alkalmas velök termelt tehetségek' kifejlésében minden előtt a' szükségétől, mint legbölcsebb tanítótól ösztönzött természet, azután egyetemben a' gondolkodó, vágyó és érző erőtől vezérlett szokás igazgatta. Természeti tulajdona lévén tudniillik az emberi léleknek ama' tehetség, minek erejével valamint különféle hangokat, mennyire azok a' külső érzékek által elébe vitetnek, fölfogni, emlékezetében megtartani, úgy egyszersmind hangműszerei által kiejteni, sőt az észnek közben munkálásával értelmesíteni képes: de más részről ember embertől a' gondolkodás' hatási körében különbözőn bizonyára a' kiejtett és határozatos értelemmel társított hangokból nyelv csak úgy támadhatott, ha valamely tárgynak megnevezésében a' társaság' minden tagja egyenlő hangokat használt: mert egyébként egymást szinte, mint hajdan a' neveket egybe zavaró Babilon torony' építői, meg nem érthették volna, már pedig ahhoz, hogy az apa alatt p. o. nemző atyát és nem szülő anyát vagy követ értsen kiki, valójában szokni kell, tehát, minden nyelvnek forrása a' szokás.

Midőn azonban a' szokást, mint a' nyelv' közalapját kiemeljük, távol vagyunk azoktól, kik a' nyelv' eredetéből a' természetnek befolyását kizárják; mert tökéletesen meg vagyunk győződve, hogy minden nyelv úgy szokott gyarapodni, fogyatkozni, terjedni, mivelődni és változni, a' mint ezt a' természet, a' kor' szelleme és egyéb körülmények szükségessé teszik. Különösen pedig mennyire függ a' nyelv első fejlődésében a' természettől: könnyen megfoghatóvá leszen előttünk, ha észbe vesszük, hogy az édes mienkben is gyökszavainknak jóval több, mint harmada a' természetben hallható hangoknak utánozásából keletkezett.

Tagadhatatlan továbbá a' nyelv' eredetére a' gondolkodó, vágyó, és érző erőnek behatása is. Valamint tudniillik a' gondolkodó erő azon tekintetben mindnyájunknál egyenlően mutatkozik, hogy kiki közülünk egy ponton, mellyen túl határos körünk nem hathat, gondolataiban sejdíten is megnyugszik; valamint a' vágyó és érző tehetség minden halandóban egyesül ott, hol emberből a' jónak kívánása, a' rossznak utálatása önkényt kitör, hol a' jónak édességét, a' rossznak keserűségét közösen érezzük: úgy az érintett tehetségeknek a' nyelv eredetében hatását annál kevesebbé tagadhatni, minél bizonyosabb az, hogy a' nyelv a' belső

ember' gondolatainak, kívánságainak és érzéseinek nyilvánítására másokkal közlésére szolgál. Azért nem csoda, ha a' soha nem érintkezett nemzetek' nyelvei is a' főbb vonásokban, mint közös tulajdonságokban pontosan megegyeznek; mert egyenesen a' gondolkodó erőnek tulajdoníthatni a' nyelvek' általános összeolvadását, mi szerint a' személyt minden nemzet névmással, a' tárgyat névvel, a' személynek, vagy tárgynak cselekvő, szenvedő és közléstű állapotját igével bélyegzi. Nem különben a' vágyó és érző erőnek természetes kifakadása nemzette a' gerjedelemnek és indulatnak sohaj és különféle szenvedélyteljes hangjait, a' mellyeket tudniillik már minden nevededő kisdednek a' természet szinte ajkára szokta adni, és innen vagyon, hogy az indulatjelentő szókban a' legtávolabb nemzetek is bámulatosan megegyeznek, mert a' természet maga magát soha sehol meg nem tagadhatja.

A' mondottaknál fogva tehát világos, hogy a' nyelvnek alapja, nem puszta mezítelen, hanem a' természettől szükségképen támasztott, a' gondolkodó, vágyó és érző erőttől vezérlett, köz elfogadással megállapított szokás, a' mit ezután tulajdonképen nyelv szokásnak keresztelve használandok.

Igen is a' nyelv szokás azon kiapadhatatlan bő forrás, a' melyből, mint többől a' fának ágai hajtanak, úgy a' nyelvnek minden fordulatai áradnak. A' nyelv szokáson, mint alapkőszálon nyugszik a' természet' puszta hangjainak, a' szív' néma sohajinak és az indulatok' hő kifakadásainak bizonyos hangokban értelmesítése és közölhetősége; a' nyelv szokás különbözteti meg a' szókat, mint közvetlen, vagy legalább közvetett szüleményeit, időre, térre és mineműsége nézve; a' nyelv szokás szenteli és engedi meg az éghaljatnak, egyházi, vagy világi állapotnak, political és fenytéki törvényeknek, honi nevelésnek, népi erkölcsöknek, hazai szokásoknak, nemzeti viseleteknek minden nemzet' nyelvére olly hathatós befolyását; a' nyelv szokáson alapszik a' szóknak más szók általi ilyen vagy amollyan származtatása, módosítása, szerkezése; a' nyelv szokás szüli azon rendet, a' melly minden nyelvben a' hasonló szónak hasonló állapotban hasonló módu használásából, és a' hangoknak, mint a' szó' lelkeinek hasonló sorozásából keletkezik; a' nyelv szokás szüli az anyanyelvtől eltérő nyelveknek, vagy leánynyelveknek az időre, térre és mineműsége külön-

bőző nyelvejtéseit, és közelebbi, vagy távolabbi rokonságait; a' nyelv-
szokás tett először különbséget a' prósa, és kötött nyelv között is.
Végre a' nyelv szokás nem csak a' nyelv' egyes hangjainak, szavai-
nak, hanem egész mondásoknak, teljes beszédnek is alapja, mert az
határozza el, és a' nyelvek' saját természetévé szenteli azon rendszert,
a' mellyet valamely nyelv a' szóknak mondásokká, a' mondásoknak egész
beszéddé fűzésében követ; szóval: minden nyelvnek egész mivolta a'
szokáson, mint fenékkőszálon kezdődik, és mint tetőponton végződik.
Nem is szükséges ezen állításnak bizonyítására hosszabb vitatkozásba
ereszkednünk, mert ki csak valaha némi nyelv' eredete, fejlődése, mi-
velődése és szünetlen változásai fölött figyelve gondolkodott, az elő-
adattaknak valóságáról könnyen kételkedni nem fog.

A' nyelv azonban, melly eleve csupán a' gondolatoknak hallható
hang általi közlésére szolgált, utóbb az írásnak megbecsülhetetlen talál-
mánya által néma jelekben is élni, és így a' késő maradékhoz is köny-
vekben átalháromlani kezdett. Valamint pedig a' nyelvnek, úgy az
írásnak is föltalálása a' hajdankor' regéiben elburkolva rejtezik annyira,
hogy ez isteni szüleménynek nemzójét nevérol sem ismerjük. A' józan
ész oda könnyen vezet, hogy az írásnak hasonta, mint a' nyelvnek, első
alapja a' szokás volt; mert akárki akármi módon jött azon gondolatra,
hogy a' hangokat jelekben nyomozva fölfoghatóvá tegye, az általa hasz-
nált betűkhöz mind magának, mind követő társainak szokniok kelle szin-
te, valamint a' magyar nemzetnek, ha kettős jegyei helyett egyeseket
akar fölvenni, vagy a' francziának, ha írását kimondásához akarná mérni,
ehhez szokás által simulnia szükséges.

A' honnan már illy következetek önkényt folynak:

- a) Minden nyelv kétféle lehet, u. m. szói, és írói nyelv.
- b) A' szói nyelvnek alapja a' kimondási, az íróinak az írásbeli
nyelv szokás. És azért
- c) A' szói nyelv szokás által a' nyelv' részeinek független, vagy
függő állapotban illyen, vagy amolyan kiejtése; az írói nyelv szokás által
pedig ugyan azoknak így, vagy amúgy divatos leírása értetik.
- d) Valamint a' nemzeti szokások, úgy a' nyelv is a' mindennapi
tapasztalás' állandó bizonyítása szerint időre, térre, mineműsége nézve
változó levén: azért a' szói és írói nyelv szokás is megkülönböztetik, és

pedig időre nézve: régi, újabb, legújabb; térre tekintve: általános, gyakoribb és ritkább, vagy egyetlen; mineműségben jó, vagy rossz. Minden nyelvtanítónak pedig első és fő kötelessége, a' szói és írói nyelvszokásnak időre és térre nézve különféle állapotjából a' jó és rossz nyelvszokást fölfogni 's pontosan kijelelni; és mivel erre a' nyelvnek fő és segéd elveit, mint olyanokat, a' melyekből a' nyelv' fordulatait kifejteti, vagy legalább azokra visszaatalni lehessen, ismérni elkerülhetetlenül szükséges, térjünk által azon elvek' előadására.

Akármeddig nemzetnek nyelvét vizsgáljuk, annak történeteiben azt vesszük észre, hogy minden nyelv első eredetétől fogva belső természetének mivoltában, részeinek alkotásában, módosításában és szerkesztésében különféle változásokat szenvedett nem csak a' nép' szájában, hanem az írók' tollában is mind addig, míg belső tartalmában olly fokra nem emelkedett, a' hol akármilyen rendes logikai fogalomnak, vagy képzetnek értelmes és helyes kifejezésére elégséges lett; elérvén pedig e' pontot, természeti mivoltában annyira megállapodott, hogy erőszak és sérelem nélkül a' nemzet' nyelvén annak senki tagja belső változást nem tehetett. Ellenben külső erejére, vagy is szóbozságra nincs e' világon nyelv, melly naponként terjedetesebben ne bővílhetne, sőt a' nemzet' tudományi körének tágulásával időszakonként ne gyarapodnék; mert ha az emberi észnek találmányossága határt nem ismer, úgy legalább is azon találmányok' megnevezésére nézve örökre szükséges marad a' nyelveknek új szók általi tágulása. És épen azért helyesen mondatik a' nemzet' mivoltása' legbiztosabb mértékének annak nyelve; mert a' nyelvnek lehetőségig kifejtett belső ereje és szóbozságának terjedelme: a' nemzet' gondolkodó 's képző ereje' kifejlődése- és ismeretei' terjedési körének mindenkor csálhatatlan tanúja marad.

Ha már czélunktól egy kevéssé eltérve, nemzeti nyelvünk' állapotját vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy a' történetek nyelvünk' olly szerencsés időszakáról, midőn belső erejében (legalább az írók' tollában) állapodási pontra jutott volna, hallgatnak; sőt Révai és Versegly két elvekben megütköző jeles nyelvbuváraink' tollharczai az ellenkezőről akárkit is hamar meggyőznek, mert ámbár nyelvünk már az említett két férjfiu előtt századoktól fogva egy nem kis számú nemzetnek, vitéz eleinknek hiven őrzött kincse vala; de még is a' harc' mezején inkább mint

a' tudományokban fénylő őseink, annak állapotási fokra emelésében, keveset fáradoztak. Ide járúl, hogy a' keresztény hit által a' nemzetnek nem csak szíve, hanem polgári helyzete is más színbe öltöztetvén, a' téjjel szopott hazai helyett diplomaticai, és nem vétkezném, ha polgári alkotmányunk' lelke szerint mondanám, nemzeti nyelvvé a' régen kiholt latin nyelv, és pedig ez is konyhai alakjában választatott, és általán minden tanácskozásokban használtatott, a' minek nyilvános divata mellett a' magyar a' magányos életnek füstös, és többször üres, mint teli kunyhói között tengődött; ha találkoztak is néha hazánkfiai között nyelvökért buzgólkodó férjfiak, ezek is magokra hagyatva a' latin betűket nyelvünk' keleti természetéhez simítani nem birták; innen származtathatjuk azon tarka változatosságot, melly a' régi kéziratokban nem csak két külön szerzőnek, hanem azon egy írónak is majd nem minden lapján találatos. Szerencsésebb hajnala derült nyelvünknek a' mult század' végével, és jelen századunk' éveiben naponként fényesebben tűnt föl, és bátran el lehet mondanunk, hogy nyelvünk' belseje tíz év óta bámulatosan haladott, ámbár sokat kell még nyelvművelőinknek izzadniok, hogy azt belső erejében az állapotási tetőre eljuttathassák. A' mi pedig nyelvünk' külsejét, vagy szóbőségét illeti, itt általában minden nyelvről örökre igaz marad Róma' lyrai koszorusának mondása:

Multa renascentur, quae iam cecidere, cadentque
Quae nunc sunt in honore vocabula, si volet usus.

A' szokás' változékony kénye szerint tudniillik a' szók minden nyelvben időszakonként és helyenként változnak, még a' nemzeti miveltség' tetőpontján is. Mi azonban e' tekintetben is német szomszédainktól, még inkább az araboktól messze elmaradtunk, kiknek nyelvünket a' nyolcz századon ráragadt, és belőle az ó ruhára tűzött új foltokként kirívó idegen szóktól tisztogatni, elavult gyökeinket életre hozni, a' nyelvhasználat' utmutatása szerint új szókat teremteni, a' miveltebb nemzetektől kölcsönözött újabb tudományi képzetek' jelelésére műszókat gyűjteni ma egyik legszentebb nemzeti tisztünk, hazai kötelességünk. Sok, valóban sok, a' mit csak az utósó öt év is e' tekintetben világra hozott: de micsoda mind ez nyolcz századi tikkasztó szomjnak oltására!

Az előadottakhoz képest a' nyelvszokásból mint alapforrásból a' következő alapelv foly:

„Azon módot, mellyet valamely nemzet szói, vagy írói nyelvén, minden időben és helyen híven megőrzött és tart, mint okvetetlenül jót kiki elfogadni és követni tartozik.“

Csalhatatlansága ezen elvnek világos, mert az időre és térre nézve általánosan egyenlő nyelvszokást, vétkes különckedés, tetemes zavar és kárhozatos képtelenség nélkül elhagyni lehetetlen; haszna azonban igen keskeny határok közé szorított; mert nincs e' világon nyelv, a' melly az időnek és térnek tekintetében mineműségre nézve változásokat nem szenvedett volna; szükséges tehát olly elveket állítanunk, mellyek a' különféle nyelvszokások' ütközésében is biztosan vezéreljenek.

Illyen elveket a' nyelvvizsgálók közönségesen a' szónyomozásban, nyelvhasonlatban, hangrendben és szókötésben találják. Én azonban elégségesnek találok a' nyelvhasonlóságot, és az által minden szói, vagy írói nyelvben azon rendet értem, melly a' szószármaztatásban, módosításban, kötésben és hangsorozásban általánosan dívik, és a' mellyhez minden szónak hasonló eset' előfordúltakor simúlnia kell. Valamint pedig a' nyelvszokás minden nyelvnek kútforrása: úgy a' nyelvhasonlóság közvetlen segéd alapja. Ha tudniillik a' nyelvek' eredeti fejlődésére vetjük éber figyelmünket, hamar meggyőződünk arról, hogy minden nyelvben a' szószármaztatás, szinte úgy, mint ma az összetétel, két értelmes szónak egybeforrásából egy harmadik képzetnek kifejezésére a' nyelvszokás' utmutatása szerint keletkezett. Nem is teszen erre nézve kivételt a' nyelveknek mai egymás közötti különbsége, minél fogva egyik nyelv p. o. a' görög és német ma is divatos értelmes szók' összetétele által szaporítja nyelvét; a' másik p. o. a' magyar, részint világos, részint homályos értelmű ragoknak gyökhöz függesztésénél teremt új szókat; a' harmadik p. o. az arab, hangváltztatás által képez százféle szót, mert ha vizsga figyelemmel kísérvük az említett nyelvek' fejletét, látni fogjuk, hogy eleve mindenik mind a' három módot közösen követte. Az sem szerez aggodalmat, hogy a' szómódosításban is a' nyelvek különfélen majd elül p. o. a' keleti nyelvekben; majd hátul p. o. a' latin- és miénkben függesztik a' módosítandó szóhoz ragaikat, mert még innen sem következik az, hogy a' módosító ragok eleve is értelmetlen betűk, vagy szócskák voltak, sőt inkább akár mellyik nyelvnek analytical taglálása az ellenkezőt erősíti. Állításunknak világos nyoma vagyon a' birto-

kos névmásokban és az igéknek személy-ragaiban. Ugyan is a' birtokot minden nyelv ma is még részint értelmes és önálló, részint tagadhatatlanul az értelmes személyes névmásokból alakult személyragok által jelenti elannyira, hogy ezen személyragok szolgálnak módosításul is minden keleti nyelvben az igéknek személyesítésére, sőt több jeles nyelvtanító ezt vitatja az európai nyelvekről is, ámbár meg kell vallanunk, hogy az utóbbiakra tekintve tökéletes világosságra jutni nehéz, mert a' személyragok az igékhez hangrendi szabályok szerint csatlakozva ezen egybeolvadásban eredeti alakjokból annyira kivetkőztek, hogy ma már értelmetlen betűkké, vagy legalább határozhatatlan értelmű ragokká változtak. Nem különben uralkodik minden nyelvben a' hangoknak is bizonyos a' szokás által megállapított rende, valamint a' szó-rakás is némi a' nyelvszokás által kifejtett és meghatározott ösvényt követ. Vagyon tehát tagadhatatlanul minden nyelvben szószármaztatási, módosítási, szerkezési és hangrendi nyelvhasonlóság, a' melly két különböző nyelvszokás között a' bizonytalanság' örvényében ítélő bíró gyanánt fölléphet. És azért minden nyelvnek mivélésében fő segédelvül szolgálhat a' következő tétel:

„Valamint a' szói, úgy az írói nyelvben is két ellenkező nyelvszokás közül mindenkor az a' jobbik, mellyik a' szószármaztatási, módosítási, szerkezési és hangrendi nyelvhasonlósággal leginkább meg egyez.“

Ezen fő segédelvnek használása minden nyelvben biztos zsinórmértékül szolgálhat a' jó és rossz nyelvszokásnak megkülönböztetésében; a' minek világosabb tanusítására próbakövvül lássunk honi nyelvünkben néhány példákat.

a) A' szó-származtatási nyelvhasonlóság szerint: meghasonlanak íróink a' lény, és löny névnek használásában, és így itt az írói nyelvszokás megütkezik; de fő segédelvünk a' kérdést könnyen eldönti, mert a' származtatási nyelvhasonlóságból bizonyos, hogy az alkotó rag a' gyökben, vagy tőben, mellyhez függed, változást nem okoz, ha kiveszem a' hangzón végző szokat, a' mellyekben a' tompa hangot nyiltabbá vonja; már most lény csak ugyan le gyökből any (materia) rag által származik le-any, le-eny, lény, existens materia, és így löny belőle soha nem lehet. Más az erény erőny szó;

mert itt a' gyök kétféle, régi er, vagy ere, és újabb eró; a' honnan már er-ény, és eró-öny, eröny egyiránt helyes; ellenben rény a' szószármaztatási nyelvhasonlósággal ellenkező korcs szülemény. Így a' szószármaztatási nyelvhasonlóságból tudjuk, hogy a' figyelmetes, szorgalmatos, mondat stb. helytelen származékok. Ugyan az tanítja, hogy a' csepp két p-vel hibásan iratik, mert a' csep-eg, csep-zik, csep-pen, csep-nyi 'stb származékok tagadhatatlanná teszik, hogy a' gyökszó egyszerű csep. Továbbá, hogy a' között midőn a' között-ből összevonatik, két t-vel iratik, mert köz- és ott-ből leszen között.

b) A' szómódosítási nyelvhasonlóságra nézve az írói nyelvben megütköznek Verseghy' tanítványi Révai' követőivel; azok tudniillik a' parancsoló módnak bélyegképzőjét a' d, l, n, t, betűkkel végző ígékben meglágyítják, a' j, helyett gy, ly, ny és ty hangokat írva így: tud-gy, talál-ly, von-ny, lát-ty: ezek ellenben meghagyják: tud-j, talál-j, von-j, lát-j; de a' szómódosítási nyelvhasonlóság Révai mellett áll, mert szómódosító képzőinkben általános szabály, hogy a' képzőnek mássalhangzója mindenkor híven megtartatik, és csupán a' magányhangzó simúl a' gyök- vagy tőszónak hangjaihoz. Igaz ugyan, hogy a' szokás, mint minden nyelvben önkényű királyné, kivételeket tett az s, sz, z, némelly t betűvel végző ígékben, és az ít cselekvőben származékaival együtt; de e' kivételek mind a' szói, mind az írói nyelvben általános mindenütt elfogadvák; ellenben Verseghy' véleménye közdivatra nincs méltatva, és a' jó kimondásnak rossz nyomozásán épülve nyelvünk' azon természetével ellenkezik, mi szerint a' gy, d-j, és g-j-ből, az ly, ljból, az ny n-jből, a' ty t-jből elegyült hang, következőleg megállhat a' tud-j, talál-j, von-j, lát-j még akkor is, ha a' kimondásban lágyítva ejtjük tu-d-j vagy tu-g-y, talá-l-j vagy talá-l-y, vo-n-j vagy vo-n-y stb, és minden zavart, melly nyelvtanítóink' tollát többször epébe mártotta, egyedül az idegen, és nyelvünk' belsejével homlok egyenest ellenkező y betűnek behozatala szült, a' mit már csak az is eléggé bizonyít, mert a' parancsoló a' hamar hangnak kedvelője inkább siet és kurtít így: von-j, vagy von-y mint hosszabít: von-ny stb.

c) A' szó-rakásra tekintve meg hasonlik a' nyelv szokás a' személyragoknak főnevekhez igazításában. Némellyek Verseghyvel tartva így

írnak: emberek' lelke, magyarok' királya, alföldiek' ökre, stb. Mások Révai után: magyarok' királyok, emberek' lelkek, alföldiek' ökrök, vagy: magyarok' királyuk, emberek' lelkek, alföldiek' ökrük. Révai tudniillik alapelvül veszi a' keleti nyelvek' szabályát: „*numerus adfixorum pronominum non sequatur numerum nominis, cui illa adduntur, sed ejus, cuius in locum illa substituuntur*“ azaz: személyragok ne kövessék számát azon névnek, a' mellyhez függednek, hanem azét, a' melly helyett tétetnek. E' szabály első tekintetre tagadhatatlan, de alkalmazásában tévesztő, mert a' birtokos viszonynak, a' személylyel együtt függő, vagy független állapotjáról hallgat, és azért Verseghy, és utána többen vele egybebarátkozni nem tudtak, noha ellene elegendő okot föl nem hoztak. Minden kétséget eloszlat véleményünk szerint e' tekintetben a' dolog' mivoltának, a' nyelv' általános logicájának, és kivált a' szó-rakási nyelvhasonlóságnak figyelmes vizsgálata. Ugyan is a' tárgy' tulajdonsága azt kívánja, hogy a' helytartó' tiszte a' viszonyon, a' mellyet általa a' megbízó személy végeztetni kíván, túl soha ne terjedjen; tehát a' személyragnak, mint a' személy' helytartójának csak annyira kell a' személy' viszonyát jelentenie, a' mennyire ezt maga a' személy nem jelenti: úgy de ha a' személy egyesben, vagy többesben jelen vagy, már ekkor annak számát a' helytartó ragnak jelentenie szükségtelen; tehát a' dolog' mivolta arra mutat, hogy midőn a' személy a' személyraggal egybe függve azon egy mondasban előjő, csak a' személynek birtoki viszonyát és nem egyszersmind számát jelentse. De ezt tanítja a' nyelv általános logicája is, mi szerint a' haszontalan kettőztetés, szükségtelen szaporítás semmi mondasban okosan meg nem állhat, és legfőlebb nyomosság' okáért eltűrhető: már pedig, ha az előhozott mondasokat így írjuk: magyarok' király-uk, vagy királyai-k; a' magyarokat többesben minden szükség és nyomosság nélkül kétszer teszszük, a' mi logikai anomalia, és paradoxon. Még világosabban kitetszik ez a' szó-rakási nyelvhasonlóságból. Ha a' szók' igazítását és egyeztetését nyelvünkben vizsgáljuk, tapasztalni fogjuk, hogy minden melléknév és névmás számra nézve csak akkor egyeztetik meg a' főnévvel, mellynek tulajdonságait, vagy viszonyait helyette állva jelenti, mikor a' főnév vele függésben együtt és jelen nincsen; máskor pedig csupán személyre

nézve (mert minden szó magában véve harmadik személyben vagy) egyez, p. o. e' kérdésre: millyenek voltak azon emberek, kiket Afrikából hoztak? felelünk: feketék; de megjelenvén a' főnév, a' számbeli egyeztetés elmarad, és felelünk: fekete emberek, nem feketék emberek. Így van ez névmásainknál is, u. m. az, ez, amaz, emez, ki, melly, illy, olly, ilyen, ollyan stb.; amaz állatok (és nem amazok állatok), a' mellyeket minap láttam; ollyan házak (és nem ollyanak házak) a' millyeneket Pesten építenek; ellenben ha függetlenül helytartóskodnak, már számra nézve is megegyeznek; p. o. ezeket nem láttam, hanem amazokat, a' melly állatokat Ázsiából hoztak; ollyanokat, a' millyen házakat Pesten építenek, Bécsben sem látni stb. Illy egyeztetést bizonyít a' közdivatú nyelv szokás a' visszatérő névmásokban, p. o. magunk' háza, magatok' háza, magok' háza, magunk' házai stb. Avvagy ki beszélt, vagy írt valaha így: magunk' házunk', magatok' házatok, magok' házok stb. Ha tehát minden melléknév, és névmás, akármilly személy, vagy tárgy helyett áll, számra a' főnévvel csak akkor egyeztetik meg, midőn a' főnév tőle függetlenül távol marad; ellenben illy egyeztetésnek helye ott, hol a' melléknév, vagy névmás a' főnévvel együtt függésben jelenik meg, soha nincsen: valójában a' szórakási nyelv hasonlóság szorosan megkívánja, hogy a' személyragoknak, mint valódi névmásoknak szerkesztésében is e' közszabályt híven megtartsuk. Végre méltó még itt az is megjegyzésre, hogy illyen mondásokban: emberek' lelke, magyarok' királya nincs anyira a' birtokos, mint inkább a' tulajdonító viszonynak állapotja (status relationis dativus, seu adpropriativus), hol a' személyrag inkább birtokra nyomosítólag tulajdonítva ezt a' birtokosnak; mint magára a' birtokosra hat, mintha mondanánk: embereknek' lelkei, magyaroknak' királyai; illyen forma kifejezés, ha még is hasonlítható, a' német nyelvben: dem Vater sein Sohn, e' helyett: des Vaters Sohn vagy sein Sohn; már most, így levén a' dolog, milly képtelen kiejtés volna ez: magyaroknak' királyók, alföldieknek' ökök, Hungaris Rex illi, — Inferioris Hungariae incolis boves illi, e' helyett: magyaroknak' királyó, Hungaris rex ille, alföldieknek' ökök stb? Sikertelen tenne itt valaki ellenvetéseket, hogy p. o. e' mondásban: a' gyermekek atyjok' dicső tetteinek

nyomait követni tartoznak, a' fő személy, gyermekek, ki van téve, és még is az aty-jok többes személyraggal van ellátva; — igen is, úgy vagyon — de észbe kell vennünk, hogy a' gyermekek itt az aty-jok-kal a' birtokos viszonynak független állapotjában (in statu relationis possessivae absoluto) jó elő, nem pedig függve; és épen ott hibázott Révai, hogy a' birtokos viszonynak függő és független állapotja között (inter statum relationis possessivae absolutum et constructum) különbséget nem tett és a' keleti nyelvszabályt a' miénkre általánosan által ruházta, holott valamint nálunk, úgy a' keletiekénél is az említett szabály csak (in statu relationis possessivae absoluto, et non constructo) a' birtokos viszonynak független, és nem egyszersmind függő állapotjában igaz; a' függő állapotot pedig Szem' nyelvei úgy, mint nálunk divatos, nem ismerik, és ez édes miénknek kizárólag sajátos sajátja, hacsak talán valaki az aram nyelvnek status relationis emphatico-constructusát ide nem alkalmazná, de a' mit én tenni nem merek. Azt sem vetheti elvégre senki ellen, hogy a' személyes névmások, midőn nyomosság' okáért kettőztetve használtatnak, számra nézve is megegyeztetnek a' nyilván jelenlevő személylyel ezekben: az én házam, a' mi házunk, a' te házaid, a' ti házatok, a' ti házaitok stb.; mert itt az általános, és azért kérdésbe sem vonható nyelvszokás a' harmadik személyben, holott épen erről van a' kérdés, híven velünk tart, mondva és írva: az ő házak, és nem az ők házak; az ő házai és nem az ők házai k, stb.

Ezekhez képest zsinórmértékül a' személyragok' helyezésében a' következő két szabály szolgálhat:

„Valahányszor a' birtokos a' birtok mellett függésben nyilván nem áll, hanem a' személyrag a' birtokos' helyét foglalva ennek személyét, és tulajdonát együtt jelenti, a' birtokossal mind személyre, mind számra nézve megegyez; p. o. házam, házad, háza, házunk, házatok, házak stb.“ Itt meg kell jegyezni, hogy a' birtok' többesét mindenkor i jegyzi p. o. ház-a-i-m, stb.

„Ellenben, ha a' birtokos a' birtok mellett függésben nyilván megjelenik, ezen esetben a' személyrag csupán tulajdonító, és nyomosító, határozó erővel bírván, szinte, mint más melléknév vagy névmás egyedül személyben, és nem egyszersmind számban, egyez a' birtokossal, p. o.

o.: magyarok' királya, alföldiek' ökre, király-a-i, ökre-i; nem pedig: a' magyarok' király-ok, alföldiek' ökr-ök stb. És ezen szabály akkor is megáll, ha egymás után több név jó össze illy birtokos viszony' függő állapotjában; p. o. a' magyarok' királya' vára' kertjében; a' magyarok' királyai' életirásaiban; az emberek' lelkeinek idvezítésére; a' lengyelek' utósó kiütésének napjaiban stb.

d) A' hangrendi nyelvhasonlóságra nézve: ez ugyan leginkább szem' keleti leány-nyelveiben vagy helyén; de nálunk is bizonyos módot követvén, számtalanszor biráskodhatik, p. o. a' nyelvszokás kétfélén hordozza ezeket: rákász, rákész, bámász, bámész stb. de a' nyelvhasonlósági hangrend szerint csak a' bámász, és rákász helyes, mert közös hangrendi szabály nyelvünkben, hogy a' szóalkotó rag a' gyök' hangjaihoz simúljon p. o. agar-ász, vad-ász, nyul-ász stb, és nem agar-ész, nyul-ész, vad-ész stb. A' hangrend továbbá azt is mutatja, hogy a' két mássalhangzóval kezdő szó nem magyar eredetű, mert illyest a' hangrendi nyelvhasonlóság meg nem szenved; p. o. idegenek ezek: krajczár, krónika, dzsida, kréta, fricska, bricska, próba, kriptá, flauta, flotta stb. De kárhoztat végre a' nyelvhasonlóság sok idegen nyelvből becsuszott mondásokat is, p. o. a' mi ezt a' dolgot nézi, a' konyha latin után majmolva, quod hanc rem concernit; jól néz ki, bene prospicit (er sieht gut aus) e' helyett: jó színben van, mert az elsőre nézve a' nyelvhasonlóság különféle mondásokban megmutatja, hogy a' néz ige egyedül szemmel, mint a' látás' eszközével ellátott lényekről használtatik; a' másakra nézve a' beteg is jól nézhet ki, ha szemei nem roszak, ámbár egyébként rosz színben van. Az elismérem ígét megismérem helyett a' nyelvhasonlóság kárhoztatja, mert el az igék összetételében mindenkor annyit teszen mint a' latin ab, német ver p. o. elismérem, abnosco, ich verkenne es, másnak ismérem; eltaszítom, abtrudo, ich verstosse ihn stb.

A' nyelvhasonlóságon kívül alrendű, de nem megvetendő segéd elv gyanánt szolgálhat még a' logikai egyszerűítés, a' melly tudniillik oda irányoz, hogy minden mivel nyelvben a' haszontalan jel, betű és szószaporítás, mennyire az általános nyelvszokás, vagy hasonlóság, és az értelmesség megengedi, eltávolíassék. Például: a' magyar nyelvben

megkivánja a' logikai egyszerűítés, hogy az egyszerű hangok' jelelésére szükségtelen kettős betűk helyett egyes jeleket vegyünk föl; hogy a' nyomosság' paizsa alatt védett szükségtelen betű-kettőztetéseket hagyjuk el, p. o. ezekben: fönn, künn, benn, lenn 'stb. és írjuk egy betűvel: fön, kün, len, ben, és a' kettőztetést legfőlebb szorítókozó verselőinknek engedjük meg; hogy a' névmutató fölött írástarkító hiányjelet, mint csupán egy kihagyott z betűnek pótlása miatt használt, és az értelemre nézve egészen szükségtelen bélyeget, ne használjuk.

Végre segédelvül szolgál még minden nyelv' művelésében a' logikai értelmesítés is, a' melly tudniillik mind a' beszédben, mind és leginkább az írásban olyan értelemtévesztő formákat is, a' mellyek a' nyelv szokásban, és hasonlóságban feneklenek, az értelmesség mint minden nyelv' legelső fő tulajdonsága miatt, gyakran változtatni parancsol; például az értelemtévesztés' elhárításaért íratik két l-lel a' hall, hogy megkülönböztessük a' hal-tól, a' váll, vál-ik-tól; a' val régi ige, verum dicit, honnan a' mai való, veritas, realitas, a' vall fatetur ígétől; ide tartozik kel, és kell 'stb.

És ime ezek azon alap- és segédelvek, a' mellyek' útmutatása szerint minden nyelv leghelyesebb és biztosabb módon műveltethetik. Lássuk már most a' nyelv hasonlításnak vezér elveit.

II.

Mellyek a' nyelv hasonlításnak vezér elvei többféle nyelv' egybeillesztésében?

וְהָיָה כָּל-הָאָרֶץ שָׁפָה אֶחָת וְדְבָרִים אֶחָדִים:

A' földön mindnyájan egy ajakúak, és egy nyelvűek valának.

Mózs. I. K. II. R. 1. v.

Jelenkorunkban majdnem minden nemzet a' haladásnak szellemétől lelkesülve e' messzetágos világnak akarmelley tartománya' tapasztalásait valamint más tudományok' ágában a' lehető leggyorsabb hamarítással megszerezni, és magáéval egyesítve hasznára fordítani iparkodik: úgy a' nyelvtudománynak is az által reményli legszaporább, és czélszerűbb előmozdítását, ha tulajdon nyelvét minden más ismeretes nyelvvel egybe illesztve fejtegeti, hasonlítgatva taglalja. Néhány év óta nemcsak nálunk, hanem a' szomszéd németeknél is a' nyelvbuvárhódási töre-

kedés annyira haladott, hogy az egymással soha nem érintkezett, vagy legalább történeti adatokkal bebizonyíthatatlan érintésű nemzetek' nyelvei között is nem csak azoknak egyes szavaira nézve, hanem belső származtatási, módosítási, és szerkezeti állapotjára tekintve is többször ugyan alapos és velős, de nem ritkán alaptalan és nevetséges hasonlatosságot találtak. Oka ennek az lehet, hogy illy nemű ügyekezethen némelyeket az előítéletektől elfogult nemzeti vonzalom; másokat minden elv nélküli kiindulás, másokat végre a' forró képzelődésnek csalfa tűköre eltántorított. Ezen vagy hasonnemű forrásokból folyhattak egyedül ama tarka színű nyelvhasznítások, a' melyekben majd a' magyar nyelv' nagyobb része tótból származottnak, majd a' francziának, olasznak, németnek, latinnak és más nyelveknek sereg szavai a' magyarból eredteknek kaczagásig mutogattattak. Bő olvasású tárgyat nyujtanak ilyen nézetekben Leska, Dankovszky, Kerekes, a' Tudományos Gyűjtemény, és több effélék. Mivel tehát a' nyelvek' összehasonlításának, ha bizonyos, és helyes elvekből indulunk, haszna közösen megismértetik annyira; hogy a' m. t. academia is nagy szótárának készítésében nyelvünknek a' keleti, és több európai nyelvekkel összeillesztését tagjainak kötelességül tette: nem leszen teljesen haszontalan munka olly elvek' előadásának próbája, a' melyek közé minden nyelvhasznításnak okosan szorítkoznia szükséges. Ámbár pedig e' tekintetben csalhatatlan zsinórmértéket találni fölötte nehéznek érezzük, de azért föl nem akadunk, mert a' mi parányiságunktól tökéletesen ki nem telik, azt mások által tökélyesítendőnek annál bátrabban reméljük, minél jobban meggyőződik valaki arról, hogy csak akkor lehet idves hatású valamelly nyelvre ennek másokkal egybehasonlítása, ha ezt szilárd elveknek mindenkor pontos szemrehevése, és hiv követése kíséri.

Találtatik ugyan minden nyelv között általán némi összehangzás: de a' melly, ha a' gondolkodó erőnek minden emberben egyenlő szabályok szerint hatásából származik, nyelvrokonságot nem árul el. A' gondolkodó erőnek tudniillik öt ollyan szabályát ismérjük, a' melly körül az emberi vizsgálódás akarmelly személy, vagy tárgynak tagolásában szükségképen forogni szokott. Illyenek: a' miség, mineműség, mennyiség, viszony, és mód; mert a' mit valamelly tárgyról tudhatunk, vagy tudni akarunk, az mind a' következő kérdések' meg-

oldásában egyesül: ki vagy mi? hány? milyen, magában, viszonyaiban, és módjaiban? — A' logikai vizsgálódásnak ezen szabályai szerint keletkeztek akármelly nyelvnek részei. Azért minden nyelvben a' miséget név, a' mennyiséget számnév, a' mineműséget melléknév, a' viszonyt, melyben a' miség cselekvőleg, szenvedőleg, vagy a' kettő közti létben áll, ige; a' miségnek különféle módjait különkülön majd magán álló, majd a' személylyel, vagy tárggyal elül, vagy hátul egybeolvadó, majd ma értelmes, majd ma már értelmetlen szavak jelentik, a' miket név- és ige határozó, vagy módosító szóknak, vagy ragoknak szoktunk nevezni. Abban is megegyez minden nemzet' nyelve, hogy a' személyt, és ennek birtokos vagy igébéli viszonyait részint önálló személynevek, részint a' főnévvel, és igével egybeolvadó személyragok által bélyegzi, és noha ezt ma az európai nyelvekben világosan megmutatni nehéz: még is a' legjelesebb nyelvtanítók a' görög, latin, és német nyelvről is, összehangzólag gyanítják. Az előszámlált részeknek teljességéből, vagy fogyatkozásából következik a' nyelvnek belső logikai tökélyes, vagy tökélyetlen kifejlése is, mert ha azoknak csupán egyikében fogyatkozik is valamelly nyelv, ezt már belsőképen teljes fejlődű nyelvnek nem mondhatjuk. A' nyelv' illy logikai fogyatkozásának nyilvános nyomára akadunk szem' keleti leánynyelveiben; ritkább lévén tudniillik azokban a' mineműséget jelentő melléknév, kénytelenek körülírással élni p. o. erkölcs embere, Isten fia stb. ezek helyett erkölcsös ember, istenes fiu. Sőt az anyagi mineműséget mi is, mint a' keletiek, melléknév helyett főnévvel kijelenteni a' szükség miatt kénytelenítettünk, p. o. bőr öv, arany gyűrű, réz edény, ezüst kés, kő láb stb. a' mit a' görög, latin, 's mások melléknévvel jegyeznek: cingulus pelliceus, annulus aureus, vas cupreum etc. Sőt a' magyar köznép szájában a' való val való izetlen körülírás is dívik u. m. aranyból való, ezüsből való stb.

Ámbár továbbá a' beszéd' részeinek a' gondolkozás' cathegóriái szerinti kifejlésében minden nyelv közönségesen megegyez: még is a' nyelv' hangjaiban, szavaiban, ezek alkotásában, módosításában, és szerkesztésében egyik nyelv a' másiktól kisebb nagyobb mértékben különbözik; és épen ez a' különbözés az, a' mellynek kisebb, vagy nagyobb mértéke határozza meg a' nyelvek közti közelebb, vagy távolabb rokon-

ságot. Más pedig a' nyelvejtés (dialectus), más a' nyelvrokonság (cognatio). A' nyelvejtés ugyan azon nyelvnek külön tartományokban, vagy azon egy tartomány' külön részeiben divatos, többnyire némelly hangok' kimondásában, egy két tájszónak, vagy szómódosításnak más alakú használásában levő különbözés szüli: ellenben rokonok lehetnek olyan nyelvek is, a' mellyek az anyanyelvtől már ezer év óta elszakadva nemcsak szavaikban, hanem a' nyelvhasználtságban is csupán annyira egyeznek, hogy a' szószármaztatásban, módosításban, és néhol a' kötésben, 's hangrendben is hasonlatos módot követnek, és több anyanyelvi szókat is híven megtartottak. Illyen tagadhatatlan rokonság vagy a' heber, arab, szír, és kaldaei nyelvek között. Világosabban a' nyelvejtés, és nyelvrokonság között az a' különbség, hogy a' nyelvejtésben különbözók p. o. az erdélyi székelyek, a' palóczok, és a' dunántúli magyarok, a' csehek, és a' magyarországi tótok, a' bécsi németek, és a' német bajorok, vagy poroszok egymást könnyen megértik; ellenben a' rokonnyelvűek: u. m. arab és heber, olasz és franczia, szász és angol egymást annál nehezebben értik, minél távolabbi atyafiak, és minél régiebben egymástól elválva élnek.

Ezek' előbocsátása után amaz elveknek, a' mellyek több nyelv egybe illesztésében vezérfonalat nyújthatnak, alapjául a' nyelv' általános belső tulajdonságaira nézve a' logikai köznyelvhasználtságot vehetjük, mert ez kiméri azon közt, a' hol a' nyelvek minden rokonság, érintés, és közösülés nélkül is egybe olvadnak, és azért megmutatja, mikor lehet bátran állítani, valljon egyik nyelv a' másiktól származott-e? vagy talán a' másiktól csupán néhány szókat, formákat, és mondásokat kölcsönözött? A' köznyelvhasználtságból, mint vezérelvből a' következő segédelveket példákkal világosítva adjuk elő.

a) A' melly nyelvek egymás közt szószármaztatási, módosítási és hangrendi tekintetben általán megegyeznek: habár egyes szavaikban vagy formáikban különböznenek is, azon egy anyának leányi; p. o. palócz és magyar, a' szász és német nyelv. Azon nyelvek pedig, a' mellyek hasonló módot követnek a' szóalkotásban, módosításban, rakásban, és hangrendben, ha bár nem minden szavaikban egyeznek meg, még is tagadhatatlanul rokonok, p. o. az aram és arab, az orosz és szláv, a' német és angol.

b) Ha egyik nyelv a' másikkal többféle szószármaztatási tekintetben, a' másikkal is még a' szóhajlításokban és egy harmadikkal a' szószervezésben megegyez: ilyenekről méltán gyaníthatni, hogy egy anyának közelebb, vagy távolabb ágai p. o. ilyen hasonlatosság vagyon a' finn, lap, és magyar nyelvek között.

c) Abból, hogy két egyébként egészen különböző nyelv hangjainak számában vagy rendében megegyez, nem következik a' két nyelvnek rokonsága; például mind azon hangok, a' melyek a' francia nyelvben olly kellemesen hangzanak, nálunk is megvannak; és valljon kinek jutna eszébe a' francia és magyar nyelv között atyafiságot állítani?

d) Egy két szóalkotó, vagy módosító ragnak két, vagy több külön nyelvben megegyezése nem bizonyos jele a' rokonságnak; p. o. a' magyar nyelvnek szóalkotói ke, ka a' török, persa és tót nyelvben szinte kicsinyező értelmet öntenek a' névbe, mellyhez függednek, és ki merné azért állítani, hogy a' magyar rokon a' tót, török, persa nyelvvel? vagy abból, hogy ár, ér, a' latin, német és persa nyelvben szinte, mint nálunk, személyes főneveket alkot; vagy hogy a' szenvedőt nálunk is, mint a' heberben et bélyegzi, ki mondaná ezeket egymás között rokonoknak?

e) A' szószervezési nyelvhasonlatosság, ha bár két külön nyelv első elemeinek rendezésében is hasonlatosan föltaláltatnék, legkevesebbé szolgálhat elvül a' nyelvrokonságnak megítélésében; mert a' mindennapi tapasztalás tanítja, hogy a' szórakás átalán a' gondolkozási erőnek hatását követi és távol sem ritkaság az, hogy két különböző, de hasonló éghajlat és törvényhatóság alatt élő nemzetnek hasonlóan fejlődjék ki logikai művelődése. Így például: még abból, hogy nyelvünk szovainak módosítási és szervezési módjában szem' keleti nyelvsarjadékival igen gyakorta megegyez, csupán azt következtethetjük, hogy nyelvünk eredetére nézve keleti szülemény, nem pedig, hogy azokkal rokon; ámbár illy vizsgálódásokban azt soha felednünk nem szabad, hogy a' világnak minden nyelve közvetlenül, vagy közvetve egy eredten eredeti nyelvből folyt. Ide járúl még az is, hogy a' tapasztalás bizonyítása szerint, mikor egyik nemzet a' másiktól kölcsönzi a' műveltséget, szórakását könnyen tulajdon nyelve természetének ellenére is kölcsön vett új képzetekhez alkalmazza. Innen vagyon, hogy nyolcz száz év alatt a' latin szó-

kötésből sok által folyt a' miénkbe; ma pedig legjelesebb íróink is hamar német szórakást követnek, mikor a' nagyobb míveltségű németnek fentebbi képzeteit magyarul közlik. Így honosodott meg nálunk a' lehet ígének német, és latin kapta szerinti használása p. o. meg lehet tenem, el lehet mondanom, holott, ezeket, nyelvünk ritka rövidségű tulajdonsága így kívánná mondatni: megtehetem, elmondhatom stb.

f) Ha két messze távol eső, és egymással soha érintkezésbe nem jött nemzet' nyelve több olly szóban, mellyek a' látható, és érezhető természetnek kitörő hangjait utánozzák, vagy a' belső érzésnek és indulatnak önkényti kifakadását nyomozzák, megegyez; innen még nem következik, hogy a' két külön nemzet abbeli hasonlatos szavait egy köz forrásból merítette, mert mi eshetik meg könnyebben, mint a' magához váltig hasonló természetnek hasonló követése? — Illyen például a' hangutánzó szór, latin sero, heber zara, német säen, angol sow stb. illyen a' szél, német seele, persa salih, tatár zel, lapp sivello stb. Illyenek az indulatszók: ah, áh, jaj, oh; illyenek az érzés' kitörései: apa, atya, atu, tata, papa, anya, eme, mama, nyanya stb.

g) Ha két messze távol lakó, de valaha érintkezésbe jött nemzet' nyelve több szóban megegyez; illyeneket hihetőleg egymástól kölcsönöztek; ámbár milly szót vett egyik a' másiktól, mindenkor csak világos történeti adatokból ítélhetjük meg. Például: a' német Schanze megegyez a' magyar sáncz szóval; úgy de eleve a' magyarok árkoltak, tehát a' sánczolást a' szomszéd németektől kölcsönözték. Innen kell nyelvünkben a' számos török, olasz, görög, oláh, tót, német, franczia, és latin szókat is megmagyaráznunk, mert nemzeti történeti könyveink és némelly részben jelen állapotunk is elégen túl bizonyítja, hogy eleink Svatupluk' maradékait a' győzelem után is hazánk' jó nagy részében megszenvedték, sőt annak minden jovaiban részesítették; a' török iga alatt fél hazánk száz ötven évig nyögött, a' németek nyolcz száz év óta nem csak örökös szomszédaink valának, hanem azokat elpusztult helysegeink' népesítése miatt meg kelle honosítanunk; az olasz, és franczia részint a' velök viselt háború, részint a' tőlök hazánkba jött papok, és barátok által csuszott itt amott nyelvünkbe; oláh és görög még ma

is számosan élnek közöttünk; a' latin annyira divatos vala hazánkban, hogy sokan anyjok' tejével szopták, és szégyenlette a' magyar, hogy Ciceróval szóljak, latinul nem tudni, holott szégyelnie kell vala, hogy tulajdon nemzeti nyelvét elhanyagolta. Nem említem itt a' horvát, rác, és lengyel néppel közös viszonyainkat, a' mellyek úgy is a' tót nyelv alatt foglalvák: de ha meggondolom, hogy drága magyar nyelvünk annyi idegen záporok közt nyolcz századon által minden nemzeti pártolás nélkül belső önálló tisztaságát megőrizte, csodának kellene ezt tartanom, ha nem tudnám, hogy nyelvünk keleti természeténél fogva akármi európai nyelvvel belső mivoltára nézve egybe nem olvadhat. Csoda-e tehát illy körülmények közt, ha magam is mindenkor kész vagyok ezer szót mai nyelvünkéből kijegyezve előmutatni, mellyeket a' magyar nyelv másoktól kölcsönözött?

h) Azon egyszerű gyökszók, a' mellyek sem a' természetet nem utánozzák, sem nemzeti érintkezésből nem magyarázhatók, és még is több nyelvben föltaalátatnak, az első eredeten eredeti nyelvből forrottak. Például: a' só megvagyon a' szerencsen nyelvben: sev; latin sal, franczia sel, lengyel sol, cseh sül, görög ἄλς; német Salz, sauer, heber שׂוּל; e' szó korán eleve szükséges vala, és úgy látszik a' magyar, és szerencsen őrizte meg az eredten eredeti tiszta gyököt.

i) Olly tárgyak' neveit, a' mellyek valamelly nemzet által föltaalátatván több más nemzettel közösek, ezek mindnyájan a' föltaalálótól vették; ilyenek például: orgona, kocsi, malom stb. így okoskodott hajdan Adelung is a' za bly a szóról szótára III.k. 1556 lap. Säbel im Schwed. Sa bel, im Engl. Sa ble im, Ital. Sa bra, Sa ble im Böhm. Ssawle, im Filänd. Sabeli Wachter leitet es vom Arabischem Seif ein Degen, Schwert; — Wir haben dieses Wort mit der Sache selbst ohne Zweifel aus Ungarn, und der Türken erhalten, weil die krummen Schwerter bei unsern Vorfahren nicht üblich waren.

k) Ha két vagy több nemzet' nyelve olly tárgyak megnevezésében egyez, a' mellyeket hosszabb és újabb alakjok miatt az eredeti nyelvből, vagy a' történeti érintkezésből nem származtathatni; azokat a' történeti adatok szerint régiebb nyelv' tulajdonának tarthatni, kivált, ha a' szónak alakja is az illy nyelv' természetével jobban megegyez p. o.

bárány, persa barah, arab és aram beir, görög βαρειον, vend boram, cseh parán, heber por, inkább a' keletiek, mint a' tót' sajátja. Így bükköny inkább a' görög βικιον és φικνη, mint a' latin vicia, német Wicke, tót wykev-ből vette eredetét.

l) Ha egy szó több nyelvben hasonlóan hangzik, és hasonló értelemben divik; egyik nyelvből a' másikba a' kisebb, vagy nagyobb hasonlatosság' mértéke szerint mehetett által; p. o. a' magyar eretnek a' latin haereticus-ból, ez is még a' görög αἱρεσις-ből származott. Rósa hozzánk inkább a' latin rosa-ból mint az olasz rosso, francia rous, görög ρουσος, lengyel roza, cseh ruza, német Rose-ből, noha Adelung el nem hiszi, hogy az elszámolt nemzetek a' latintól vették legyen.

m) Olyan műszók, a' mellyek több nyelvben megegyeznek, kétségen túl a' korábban mivel nyelvből csúsztak más nyelvekbe p. o. ilyenek: algebra, alkohol, almanach az arabból; ilyenek: critica, philosophia a' görögből kölcsönöztek.

n) Oly tárgyak' nevei, mellyek valamely éghajlatnak, vagy nemzetnek különös szüleményeit jelentik, ha más idegen nyelvben is megvannak, ezek által amazoktól kölcsönöztek p. o. alkörmös az arabból, ilyenek: czukor, citrom, narancs, ofiom, pasa (basa), herczeg, szombat, gipsz stb.

o) Olyan szó, a' melly valamely nemzet' nyelvének általános természetével megütözik, azon nemzet' szüleménye nem lehet, p. o. a' magyar nyelvre nézve minden két mássalhangzóval kezdő szó idegen.

Ezek ama' néhány nyelvhasznítási szabálmértékek, a' mellyek által a' nyelvek' hasonlításában sokszor meggondolatlanul nyilvánított, sőt indulatos gyűlölségre fakadott balvéleményeket némineműképen korlátok közé szoríthatjuk. Itt azonban minden vita' elkerülése miatt megjegyezzük, hogy váltig csallhatatlanoknak fölhozott szabályainkat nem tartjuk, jól tudván mennyi ezerféle viszontagságokon mehet keresztül egy nemzet' nyelve; és egyedül azt ohajtjuk forrón: vajha a' nyelvhasznítató és szónyomozgató írók soha illy, és hason nemű vezér elvekről meg ne feledkeznének.

III.

Mennyire hasonlítanak Szem' keleti nyelvsarjadékai magyar nyelvünkhöz.

قَابِلٌ رَأَيْكَ مَعَ رَأْيِ الْغَيْرِ وَاتَّخَذَ شَوْراً فَالْحَقَّ لَنَا يُخْفِي عَلَى آثَمِينَ مَا لَرَجُلٍ
مِرَّةً نَطْهَرُ لَهُ وَجْهَهُ لَكِنْ لَا يَرَى فَفَاهُ أَلَّا بِجَمْعٍ مِرَاتِينَ * *

Illesd össze véleményedet más' véleményével, és azután fogadd a' tanácsot, mert az igazság kevesbbé leplezett kettő között; lám a' tükör a' férjfiúnak megmutatja képét, de nem látja hátát, hanem ha két tükör összeillesztésében.

Mielőtt Szem' nyelvágainak a' magyarral közös tulajdonságairól bővebben szólnánk, talán helyén leszen azoknak történeti viszontagságait is röviden megismertetni. Tárgya azonban értekezésünknek egyedül a' heber, arab, és syrkaldéai vagy is aram nyelv fog lenni.

Ázsia' délnyugati anyanyelvének egyik legrégebb leánya a' heber nyelv, a' melly Mózes' könyve szerint Szemtől, mint törzsatyától maradván által Ázsiának népeire, közönségesen Szem' nyelvének, és ennek leányi Szem' nyelvsarjadékinak hívatnak. Szem' anyanyelve az arabiai félszigettől mint főtanyájától éjszagnak elterjedett a' Középtenger felé kis Ázsiába, Örmény és Persaországokba; délnek pedig Hevesbe (Habessinia) vagyis Szerecsenországba (Aethiopia) nyúlt. A' különféle tartományok' fekvése és alkotmánya szerint már ifjú korában különféle módon fejlődött. Ugyan is az éjszaki aram földön, hova Syria, Mesopotamia, és Babylon tartozott, az éghajlat' hidegebb mértéke miatt keményebbé, magányhangzóiban szűkebbé, és a' részint iga alá vetett, részint szomszéd nemzetek' nyelvéből több szót kölcsönözve tarkábbá változott. Ellenben a' déli tartományokban a' vitéz arab nemzet' kebelében régi tiszta kerekdedségét, könnyen folyó kellemes hangjait hívebben megőrizve, bőven gyarapodott, és gazdagon virágzott. A' nyelvbuvarok ilyen nyájasabb gömbölyű hangfolyást, és könnyű hajlást szoktak a' szerecsen nyelvnek is, mint az arab' közvetlen szüleményének, tulajdonítani. Aram és Arabia között a' finn népen, mellynek nyelvéből egyedül töredékeket birunk, és más kisebb elkavarodott nemzeteken kívül, nevezetesen a' heberék laktak Palaestinában, a' kiknek nyelve az

aram és arabbal atyafiságos ugyan, de még sem lehet egyiket a' másik' nyelvejtésének mondani.

A' heber nyelv, az aram fölött gazdagsága, és a' K. u. negyedik századtól fogva hirre kapott, műveltsége által minden keleti nyelvet túl haladó arab fölött pedig régisége 's egyszerűsége által tündöklék; mert a' heber nyelv legkorábban kezdett mind a' prosában, mind a' költészetben a' nemzet' kebeléből, míg önállással birt, soha ki nem fogyott próféták által műveltetni. E' nyelven birjuk a' tudományos világnak legrégiebb irományát, a' melly már K. e. majd nem harmadfél ezer esztendővel írt oklevelekkel díszeskedik. Arany korában élt a' heber nyelv utóbbi viszontagságaihoz mérve Mózes' idejekor, és mint Josue versei, Debora' éneke, Dávid' zsoltári bizonyítják, a' birák és első királyok' kormányja alatt is szép virágjában ékeskedett. De utóbb, részint a' gyarapodó kereskedési viszonyok, részint a' sokféle szerencsés és szerencsétlen háborúk miatt folyvást hanyatlani, eredeti tisztaságából kivetkőzni kezdett, míg végre a' babyloniai fogság után helyette nemzeti nyelvvé az aram lett. Voltak ugyan mindenkor jeles férfiak a' nemzet' kebelében, kik a' hajdan nemzeti, már most csupán vallási nyelvet legalább az iskolákban fentartani igyekeztek; de ezek is lassanként a' szók' hiányát aram, persa, sőt görög és latin szókkal pótolva, a' régi heber nyelvből, szinte mint a' középkori iskolások a' tiszta latinból, rontott iskolai nyelvet faragtak, a' mellyet közönségesen thalmud nyelvnek hívunk. Ez is újabb időkben többféle változások által rabbi nyelvvé fajzott. A' régi heber nyelv egyszerű tisztasága tehát csupán az Ezechias, vagy Manasses király' idejéig írott ó szövetségi maradványokban foglaltatik; a' melly könyvekből annak természetét, hajlásait és fordulatait fejtegetni a' tudósok a' tizenhatodik századból maig folyvást iparkodnak, és sokan, kivált az újabbak közül Jahn, Gesenius, Ewald, és mások szépen előre is haladtak: de még is közvetlen források' fogyatkozása miatt alig remélhető, hogy az illy igen korán élni megszűnt nyelvnek egész valóját elégségesen kipuhathatassuk.

Aram nyelv alatt a' hason nevű tágas birodalom' népének, mint Szem' maradékinak ama' nyelve értetik, a' melly két fő nyelvejtésre u. m. syriai, és kaldéai ágra szakadott. A' syriai nyelv hebernél műveltebb nemcsak régi maradványiban, hanem Liban körött a' nép'

szájában is él; kaldéai nyelven az ó szövetségi írók közt Dániel és Ezras irtak. Különös figyelmünket érdemli e' két nyelv már azon tekintetből is, mert a' babyloni fogság után az izraeli népnek hazai nyelvévé vált, és megváltónk is e' nyelven hirdeté az idvezség' tudományát.

Az arab nemzet eredetét Hebernek Joktán fiától vette, nevét pedig a' hason nevű tartománytól kölcsönözte. Szem nyelvégei között ennek jutott a' legnagyobb műveltségi fok; mert akár hangjainak könnyű folyását és gyengéd finomságát, akár szómódosításának külön alakjait, és sokféle kellemes változásait, akár szóbőségét szemléljük, rokonai vele nem mérközhetnek. Legszebb aranykorában virágzott e' nyelv, midőn Mohammed a' vitéz arab népet nem csak az egy igaz istennek imáadására vezérlette, hanem egyszersmind a' legérzékenyebben kedvező jutalomnak álnok ígérétevel akárki ellenfél előtt rettenthetetlenné képezte. Mivelt állását egyenesen azon jeles költészeknek köszönheti, kik a' vitéz, éles elméű és szép lelkű arab nemzet' kebelében soha meg nem fogyatkoztak ugyan, de leginkább még is K. u. az öt és hatodik században a' modariak, koraiták, és hegy-aziak közt gyakoriak valának. Elősegítette a' haladást Mekkában azon divatos szokás, mellynél fogva a' költészek egybegyülekezvén, tudományos üléseket tartának, munkálataikat köz birálat alá bocsáták, és a' legjobb elmeművet aranybetűkkel vászonra írva az egyházban fölfüggeszték. Mennyből adótnak hirdettetvén azonban az Alkorán a' nyelvnek további mívelését annyira megakasztotta, hogy a' nagy próféta' könyvénel szebb írásmód ezentúl nem csak lehetetlennek, hanem véteknek is tartatott. Azért azon időtől fogva a' nyelv' aranyfénye egy lépcsővel alább hanyatlott, de ezen állásán már ezer év óta állandóan virágzik. E' nyelv belső alkotásában olly gazdag, hogy alig képes valaki alakot gondolni, melly annak természetéhez képest kifejtve ne volna; szóbőségében olly szapora, hogy a' tudósok' köz számolása szerint tőszói nyolcz száz ezeren, általán pedig szavai tizenkét millió túl haladóknak állítatnak; csak Wilmet' szótárában, melly Golius, Giggejus, és Castelli lexiconainál jóval kisebb, ezer hat száz nyolczvan tőszót olvastam, a' származékokat ide nem értve. Az oroszánynak öt száz, a' farkasnak száz külön nevét olvashatni az Alkámusz (القَامُوسُ) tenger nevű szótárban, mellyet Mohammed, Firuszabadi Jakab' fia, több évig Mekkában tanulván készített,

a' ki Hegyirai 817-ik vagyis K. u. 1414-ben Szebidben holt meg. Érdekes emlékezetű azon történetke, melyet Bochart Samu Damir nevű arab íróból fölhoz: vala, ki egy erdei macskát lőtt, de az állatkát nem ismerő annak neve után tudakozódott, 's a' hányat kérde, annyiféle feleletet hallván megörűle, hogy vadászati szerzeményében ritka kincsre talált: midőn azonban a' vad' bőrét vásárra kitette, hülve hüledezett, hogy árúja fél pénzre sem becsülteték, és boszankodva félre veti: átkozott legyen, úgymond, olyan állat, a' mellynek olly sokféle neve, és még is olly csekély értéke vagyon. — Ajánlja továbbá az arab nyelvet az is, hogy a' kilencz és tizedik sötét századokban a' világnak majd nem minden tudománya az arab nemzet' kebelében sátorozott. Ezen időben gyűjtötte Almumon kalifa is a' görög és egyéb bölcseket oldala mellé bő jutalommal, a' kik közül száz által kísérteté magát útjában; böles utitársit a' föld' mindannyi isteneinek keresztelé, általuk a' görög clasicusokat arabra fordítatá; Julius Scaliger észrevételeként: mit az iskolások tudtak, tudatlanságukról az arabok által megintetve, ezeknek köszönhetik, mert nincs görög író, kit előbb arabul nem használtak volna, és csak azután latinra fordítottak. Aristoteles is aquinai sz. Tamás' idejében legelőször az arab fordításból tétetek által latinra: E' nyelvből, úgymond ismég Bochart, minden tudomány, de kiváltképen az orvosi, földleirási, és mathesis nagy fényt kölcsönözhetne, ha napvilágra jőnének azon irományok, a' melyek keleten széllel szórva sötét fátyol alatt komor éj által borítva hevernek. De ha semmi más nem volna is, már maga az Alkorán elegendő buzdításul szolgálhatna e' kellemes hangú és álmélatos bőségű nyelvnek tanulására, mert a' jelen világnak szinte harmada e' könyvben hiszi letéve jelen és jövő boldogságának valódi kincstárát. Meg kell itt végre a' keleti nyelvekről általán jegyeznünk, hogy Szem' nemzedékeinek valamint vallása és költészete: úgy nyelve is inkább érzeki, szívreható képzetek', mint elvont philosophiai fogalmak' kifejezésében gazdag, és képző erőnek inkább lyrai mint eposi és szónoklati tekintetében fejlődött.

De a' kitűzött kérdés' oldásába ereszkednünk illik, és pedig a' nyelv' természeti fejlődésének rende szerint a' betűk összeillesztése után először

a' szószármaztatási, azután szómódosítási, végre szórakási, és hangrend-hasonlatosságot terjesztve elő: hanem a' különbözés is megérdemli figyelmünket, hogy a' tárgy' mind két oldalát látva annál könnyebben megítélhessük, mit kelljen a' szemi nyelvégek, és a' magyar nyelv közötti hasonlatosságról tartanunk?

Betűösszeillesztés.

B e t ű k.

Folyó Szám	Heber és Káldeai	Syriai	Arab	Görög	Latin	Német	Magyar	Heber név
1	א	ܐ	ا	α	a	a	a á	Aleph
2	ב	ܒ	ب	β	b	b	b	Beth
3	ג	ܓ	ج	γ	g	g	g gy	Gimel
4	ד	ܕ	د	δ	d	ð	d dz	Daleth
5	ה	ܚ	ه	ε	e	e	e é	He
6	ו	ܘ	و	υ	v u	w u	ü ű v u ú	Vau
7	ז	ܙ	ز	ζ	z	ß	z zs	Zain
8	ח	ܚ	ح	η	h	h c h	h	Thet
9	ט	ܬ	ط	θ	th	t h	—	Theth
10	י	ܝ	ي	ι	j i	j i	j i í	Jod
11	כ	ܟ	ك	χ	c ch	ç	—	Caph
12	ל	ܠ	ل	λ	l	l	l ly	Lamed
13	מ	ܡ	م	μ	m	m	m	Mim
14	נ	ܢ	ن	ν	n	n	n	Nun
15	ס	ܣ	س	ξ	x	f	sz	Szameh
16	ע	ܥ	ع	Ο ο	o	v	o ó ö ő	O'in
17	פ	ܦ	ف	φ π	pf	pf v	p f	Phe
18	צ	ܥ	ض	—	c	ç	cz cs	Czadé
19	ק	ܩ	ق	κ	q	g ç	k	Koph
20	ר	ܪ	ر	ρ	r	r	r	Resch
21	ש	ܫ	ش	ς σ	s	f ç	s	Schin
22	ת	ܬ	ت	τ	t	t	t ty	Tau

A' betűknek ezen összeillesztéséből kitűnik, hogy tizenhat, sőt tizenhét betűben nyolcz nemzet megegyez, és azért Plutarchus és Plinius' tekintete épen nem megvetendő, midőn azon régi hagyományról emlékeznek, melly szerint Cadmus keletről Finnországból K. e. 1519-en tizenhat betűt hozott vala a' görögökhöz, a' mit annál inkább meghihetünk, mert úgy látszik, hogy a' sor szerint alább következő betűkben minden egyszerű mássalhangzó föltaláltatik, ha kiveszem a' cse, pe, zse hangot; azonban a' pe hangot a' keletiek f betű által jelentették; a' zse hangot pedig az arabok gyim چ által, a' francziák j által képezik, és épen ezen különbség is oda mutat, hogy e' hang nem minden nyelvvel közös; a' cse hang pedig szinte majd c, majd cs, majd ts által jelettetvén ez is jele annak hogy sem az első föltalált régi betűk közt, sem minden nyelvben illy mássalhangzó ismeretes nem vala. A' többi betűk, p. o. a' magyarban gy, ly, ny, ty az arabban: ك caph, ح ch, د dr, ط thr, ض dsza; a' németben: φ, φ, g; a' görögben: ψ pszi, θ thi; a' heberben ו theth, כ caph stb. mind egyszerű hangokból elegyült hangokat jelentenek. Azon tizenöt, vagy tizenhat betű pedig egymásnak pontosan megfelel illy sorban:

Folyó szám	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Heber és Kald.	א	ב	ג	ד	ה	ו	ז	ח	ט	י	כ	ל	מ	נ	ס	פ	ק
Syriai	ܐ	ܒ	ܓ	ܕ	ܕ	ܕ	ܕ	ܕ	ܕ	ܕ	ܕ	ܕ	ܕ	ܕ	ܕ	ܕ	ܕ
Arab	ا	ب	ج	د	ه	و	ز	ح	ط	ي	ك	ل	م	ن	س	ف	ق
Görög	α	β	γ	δ	ε	ζ	η	θ	ι	κ	λ	μ	ν	ξ	ο	φ	χ
Latin	b	g	d	v	z	j	h	l	m	n	x	f	c	q	r	s	t
Német	b	g	d	w	ß	j	h	l	m	n	f	f	ß	ft	r	fch	t
Magyar	b	g	d	v	z	j	h	l	m	n	sz	f	cz	k	r	s	t

Ezen összehasonlításból nyilván kitűnik, hogy az előszámolt hangok eredetiek, és talán minden nyelvvel közösek: de ellenben innen az nem következik, mintha a' tizenhét mássalhangzónál több eredetileg önálló mássalhangzó ne lehetne; sőt inkább a' cse, csacsog, cseveg stb. oda mutat, hogy ez is, noha későbbben fölfogott, természeti hang,

mert ki merné állítani, hogy már a' világ' nyelveiben általán minden természeti hang helyesen utánozva, és kinyomozva vagyon? Valljon képes-e ember emberi tehetségeinél fogva minden hallható hangot utánozni? Valljon nem tökélyesedhetik-e e' tekintetben is naponként?

Nagy nehézség forog a' keleti nyelvtanítók között az iránt: valljon eleve e' betűk $\aleph$ nem szolgálának-e magánhangzók gyanánt is? különféle nézetű tudósok egymás közt erről különfélen vitakoztak; de miután örökre hihetetlen marad az, hogy akar szói, akar írói nyelv magánhangzó, mint a' szónak valódi lelke nélkül megállhasson; nem kétlem, hogy kiki inkább azon nyelvtanítók' részére áll, a' kik okosan hiszik, hogy legalább is e' három betű: $\aleph$ már hajdan korban magánhangzók, és az olvasásnak úgy nevezett dajkái, vagy jobban vezérei valának. De igen hihető, hogy η is hasonló szolgálatot tőnek. Három volt tehát eredetileg némelyek szerint a' magánhangzó, u. m. a. u. i. vagy a' mi hihetőbb, öt: u. m. a. u. i. e. o. a' mi minden keleti nyelvben ma is megvagy. Utóbb azonban a' rabbik különféle pontokat fogadtak el a' magánhangzók' jelentésére, és az említett öt betű egészen mássalhangzók helyett vétetett, ámbár három közülök u. m. $\aleph$ eredeti hangzói természetét soha el nem veszthette. Így történt, hogy ma a' rabbi heber nyelvben számos a' magánhangzó, ellenben az aram, és arab nyelv minden fölvetett hangzó-jelentő pontjai mellett is tiszta egyszerűségében megmaradt. Így a' heber nyelvben megkülönböztetvék:

Hosszú magánhangzók: $\aleph$ -a; $\aleph$ -é; $\aleph$ -í; $\aleph$ -ú; $\aleph$ -ó.

Rövid magánhangzók: $\aleph$ -e; $\aleph$ -e legrövidebb, $\aleph$ -i, -u; $\aleph$ -o.

A' legrövidebb $\aleph$ -e-ből lettek összetett rövidek: $\aleph$ -a'; $\aleph$ -e; $\aleph$ -o vagy talán: ae: vagy é, ce vagy ö, és ae vagy ó:

Megmaradtak ellenben a' syriai nyelvben a' pontok behozatala után is: $\aleph$ = a; $\aleph$ = e; $\aleph$ = i; $\aleph$ = o; $\aleph$ = u.

Az arabban: $\aleph$ -a e; $\aleph$ -i; $\aleph$ -o, u; a' mellyek ha aleph, vau, jod mássalhangzók előtt állanak hosszúak, p. o. $\aleph$ -í, $\aleph$ -ú stb.

Mind ezekből kiviláglik, hogy a' magyar nyelvnek következő hangjai: lyú, nyú, tyú, csó, ö, ő, ü, ű, a' keleti nyelvekben föl nem találtnak, és kettős hangzók, mint a' latinban: a u-rum, pra-e-da, coelum nincsenek, ha csak az ai, ei, éj, haj, hej stb. hangokat valaki illyeseknek nem venné:

A) Szószármaztatási összeillesztés.

A' szemi nyelvágak körötti vizsgálódás nyilván oda mutat: hogy ezeknek gyökei szinte, mint akármely nyelv, legelső alakjokban egy tagú szócskák valának, a' melyeknek különféle összeolvasztásából keletkeztek a' több tagú származék szók. A' nyelv általános fejlődése a' származékoknak illy forrására vezet ugyan: de fölötte hibázna az, a' ki úgy vélekednék, hogy korunkban is minden nyelvnek származékait eredeti kútfejéhez világosan vissza idézhetni; mert igaz ugyan, honi nyelvünkben sok tiszta gyököt fűdözhetünk föl még ma is; de a' keleti vagy európai nyelvekben illyesmi csak ritka tünemény, igen is ohajtó, gyéren elérhető. Vannak az egyszerű szószármaztatásnak világos nyomai a' következőkben észrevehető, noha nehezen magyarázhatók, u. m. a tiszta קץ (kacz) gyökből *acz*, *ar*, *ah*, *ab*, által származtak: קָצַץ; קָצָה; קָצַר: קָצַב mint nálunk: *kacz-or*, *kacz-ér* stb. Illyenek: חָתַל-ból חָתַח mint nálunk *köt-ből*, *köt-él*; az aram nyelvben: חָד-ból (kad) — — — — חָדָה, חָדָה, חָדָה az arabban: *kasz-ból*: قَسَب — قَسَب — قَسَل mint nálunk: *kasz-ál*, *kasz-a-b-ol* stb. Ide illik Oberleitner jegyzéke aram grammaticájában 76. l. „*Plurimas nunc radices in Semiticis linguis trium esse literarum, dubio caret; illas vero ab initio probabilius duas tantum habuisse literas, et postea trilateras evasisse, vel per geminationem posterioris radicalis, vel additam ab initio, aut in medio vel in fine vocis unam ex infirmis א, י, ו, vel per praefixam liquidam, seu semivocalem ל, vel denique per quamcunque tertiam ex numero reliquarum literarum, quae radicibus duarum, sed earundem literarum accreverat, ut comprobatur communis adhuc illarum radicum notio v. c. eadem radicum: לעב, — לעב, — לעט, — לעב, — לעב, — לעב, lingendi notio, hac de re copiose non minus, quam praeclare, ut solet, disserit imprimis Dr. Gesenius in saepius celebrato opere recentissimo: Lehrgebäude u. s. w. §. 53. 3. lap 183. Memoratu vero dignum est, quod iam scribit J. D. Michaelis in Supplem. ad Sext. hebr. pag. 435. „Jam, quem haec relegendem non subibit mirari quatuor iam verba a דח, incipientia, in impellendi et trudendi significatione consentire: דח, דח, דח, דח, quibus sua sponte quintum notissimum: דח,*

حدا addes? Sed magis etiam mirabitur, arabicum Lexicon evolvens, inque eo et sextum, حَرَّ et septimum, et octavum verbum حَمَّ et حَمَّ eadem significatione inveniens. Nec tamen cui verbo eam neget reperiet. Ergo nonne suspicemur, ante has, quas novimus, linguas orientales sororias, radicibus trilateras, aliquam fuisse antiquiorem, seu matrem sororum, sive barbaram, ex qua multum transtulerint, fecerintque suum, non dicam omnino biliteram, sed tamen et biliteras radices habentem, quibus deinde, alicubi forte cum aliqua significationis variatione, tertia sit addita a gente trilateris adsveta, aut adsvescente?“ — Azonban az első egyszerűségből kivetközött Szemnek minden nyelv-ága, mihelyt a' nyelvtanítók annak legegyszerűbb gyökeit is három más-salhangzó betűre (ezt jól felvegyük, mert nálunk is ugyan három betűből állanak többnyire a' gyökök p. o. vad, véd, vád, ved, stb, de egyik mindenkor magánhangzó, ellenben a' keletieknél mind a' három mássalhangzó, és azért azok' gyökei többnyire két tagúak p. o. katal, kaphar stb.) vonni, és állandó szabályul követni kezdték azt, hogy minden szó három betűből álljon. Vannak azonban minden ellentőrekedés mellett Szem' nyelveiben még néhány egyszerű gyökök is, mint az érzésnek és indulatoknak önkényi kifakadásai u. m. a' heberben אב, אס, אפ és a' névmások; aramban: ح, ح, ح — arabban: اب — ع stb. indulatszók: يا, يا, يا — يا — يا stb. de ezek számra fölülte csekélyek, és azért a' keleti nyelvek szószármaztatása ma már inkább tőszókból (stirps) mint gyökből (radix) ered.

A' származtatás minden szemi nyelvben a' tőszó' hangjainak változtatása által megyen végbe az elemi betűk hív megtartása mellett: ellenben nálunk bizonyos részint világos, részint homályos értelmű ragok vagy is szóképzők által. A' különbség tehát Szem' nyelvei, és miénk közt abban vagyon, hogy ők a' szószármaztatásban a' nyelvnek eredeti fejlődését ma is híven követik, a' melly tudniillik valaha a' mi nyelvünkben is hasonta divatozott, mert eleve hangváltozás által, szinte mint ma a' keletieknél, kerekedtek a' tiszta gyökök p. o. bar, bár, ber, bir, bor, bór, bér, bur, kar, kár, ker, kor, kör, kér, kur, kőr, kür, nyal, nyál, nyel, nyíl, tar, tár, ter, tér, tör, tőr, tur, tür, tor, tór, szar, szár, szer, szir, szor, szór, szúr, szór, szúr, stb: ellen-

ben mi a' szokás által megállapított gyökökből más értelmes szónak hozzatoldásával származtatunk új szókat. A' hangváltoztatás általi származtatásban tehát a' keleti nyelvek régiségök' bélyegét megőrizték: az egyszerű gyökök' tisztaságát pedig a mi nyelvünk még hívebben fentartotta, és midőn ők a' szóba különféle értelmet hangcsere által öntenek, nálunk két értelmes szónak összeolvadásából származik egy harmadik új képzetet jelentő szó. Világosabbak lesznek ezek, ha a' keleti rend szerint az ige- és névszármaztatást különösen előterjesztjük.

I g e s z á r m a z t a t á s.

A' keleti nyelvtanítók a' tőigének hangváltozás általi különféle szüleményeit, a' mellyek egymástól inkább értelemre, mint hajlításra nézve különböznek, formáknak nevezik, a' miket mi közönségesen származékoknak hívunk. A' különbség tehát köztünk, és közöttök az, hogy ők, nem lévén különböző módosulási formájok, a' származékokat formákká keresztelik, mi ellenben igéink' három módosulási formáitól ezeknek származékait megkülönböztetjük. Kürtölve kürtölük a' keleti nyelvbüvárok e' tekintetben Szem' nyelveinek gazdag kellemeit: holott a' miénkkel egyik sem mérkőzhetik. Lássuk azért ezen származékokat mindegyik nyelvben külön előadva.

A' heber nyelvben következő külön igealak, vagy is származék találhatók:

1.	קָטַל	szenv.	קָטוּל	6.	קִיטַל	szenv.	קִיטַל
	katal	—	katúl.		kótel	—	kótal.
2.	קָטַל	—	קָטַל	7.	הִתְקִיטַל	—	—
	kittel	—	kuttal.		hitkotel	—	—
3.	נִקְטַל	—	נִקְטַל	8.	קִטְלַל	—	קִטְלַל
	niktal	—	nekotal.		kitlel	—	kutlal,
4.	הִקְטִיל	—	הִקְטִיל	9.	הִתְקִטְלַל	—	—
	hiktil	—	hoktal.		hitkatlel.	—	—
5.	הִתְקַטַּל	—	הִתְקַטַּל	10.	קִטְלַטַּל	—	קִטְלַטַּל
	hitkattal	—	hotkattal.		ketaltal	—	kotaltal.
						5*	

Jegyzet. A' ki ezen formákat gondosan általnézi, fogja látni, hogy a' heber nyelvben minden származtatás többnyire hangváltoztatás, vagy betűkettőztetés, ritkábban előrag, vagy közbe vetett betű által történik.

Igy vagyon ez az aram nyelvben is, mint a' következők mutatják:

Káldéai			Szirai.		
1. קטל	szenv.	אִתְקַטַּל	1. كَتَلَ	szenv.	اِئْتَكَلْ
ktal	—	itktel.	ktal	—	etktel.
2. קטל	—	אִתְקַטַּל	2. كَتَلَ	—	اِئْتَكَلْ
katel	—	itkatal.	katel	—	etkatal.
3. אִתְקַטַּל	—	אִתְקַטַּל	3. اِئْتَكَلْ	—	اِئْتَكَلْ
aktel	—	ittaktal.	aktel	—	ettaktal.
4. שִׁקְטַל	—	אִשְׁתְּקַטַּל	4. اِئْتَكَلْ	—	اِئْتَكَلْ
saktel	—	istaktal.	saktel	—	estaktal.

Illyen az igeszármaztatás az arab nyelvben is:

1. قَتَلَ	2. قَتَلَ	3. قَاتَلَ	4. أَقْتَلَ	5. تَقَتَّلَ
1. katala	2. kattala	3. kátala	4. aktala	5. takattala
6. تَقَاتَلَ	7. اِنْقَتَلَ	8. اِقْتَتَلَ	9. اِقْتَلَ	10. اِسْتَقْتَلَ
6. takátala	7. enkalala	8. ektatala	9. ektalla	10. esztaktala
11. اِقْتَالَ	12. اِقْتَوَلَ	13. اِقْتَوَلَ	14. اِقْتَنَلَ	15. اِقْتَنَلَى
11. ektállá	12. ektautala	13. ektouvala	14. ektanlala	15. ektanlaj.

Jegyzet. Ezeken kívül vagynak még a' keleti nyelvekben néhány négy betűből álló igék is u. m. دَحَرَج, dachrazsa, جَعَّهَر, zsamhara, שִׁינִין, schaanan, קִרְבַּל, kurbal, חֲכַבֵּר, talmed stb. a' mellyek vagy betűkettőztetés, vagy m, sz, t, r, n, v, i betű' közbe vetése által származtatvák. És itt állíttatik rejtezní a' keleti nyelvek' minden dicsósége: azonban milly csekély számúak mind ezen formák, ha a' mi édes magyar nyelvünk' alakjaival egybe illesztetnek, lássuk a' kér gyöknek fordúlataiból:

1. Kér, 2. kér-et, 3. kér-ettet, 4. kéretik, 5. kérettetik, 6. kérhet, 7. kérethet, 8. kérettethet, 9. kérethetik, 10. kérettethetik, 11. kéreget, 12. kéregethet, 13. kéregettet, 14. kéregettethet, 15. kéregettetik, 16. kéregettethetik, 17. kéredzik, 18. kéredzhetik, 19. kérd, 20. kérdet, 21. kérdettet, 22. kérdetik, 23. kérdettetik, 24. kérldhet, 25. kérldethet, 26. kérldethetik, 27. kérdettethetik, 28. kérdeget, 29. kérdegettet, 30. kérdegettetik, 31. kérdegethet, 32. kérdegettethet, 33. kérdegettethetik, 34. kérdegél, 35. kérdegéltet, 36. kérdegélhet, 37. kérődzik, 38. kérődzhetik, 39. kérdez, 40. kérdeztet, 41. kérdeztettet, 42. kérdezhet, 43. kérdeztethet, 44. kérdeztettethet, 45. kérdeztetik, 46. kérdeztethetik, 47. kérdeztettethetik, 48. kérdezget, 49. kérdezgettet, 50. kérdezgethet, 51. kérdezgettethet, 52. kérdezgettetik, 53. kérdezgettethetik, 54. kérlel, 55. kérleltet, 56. kérleltettet, 57. kérlelhet, 58. kérleltethet, 59. kérleltetik, 60. kérleltethetik, 61. kérlelget, 62. kérlelgettet, 63. kérlelgethet, 64. kérlelgettethet, 65. kérlelgettetik, 66. kérlelgettethetik, 67. kérlelődik, 68. kérdezősködik, 69. kérdezősködtet, 70. kérdezősködhetik, 71. kérdezősködtethet, 72. kérkedik, 73. kérkedhetik, 74. kérdegetődzik, 75. kérdegetődzhetik, 76. kéregél, 77. kéregélhet, 78. kéregéltet, 79. kéregéltethet, 80. kéregéltetik, 81. kéregéltethetik.

Jegyzet. De még ezeken kívül más formáink is vannak, mert észre kell vennünk, hogy valamint a' keleti nyelvekben, úgy nálunk is nem minden ige vesz föl minden formát. Illyen formáink még:

1. *eg* p. o. kever-eg, csavar-og
2. *al* — szól-al.
3. *int* — nyom-int, nyal-int.
4. *ít* — száll-ít, áll-ít.
5. *ong* — tol-ong, csap-ong.
6. *dal* — jár-dal, lép-del, vag-dal, szab-dal.
7. *kál* — nyír-kál, ás-kál, tur-kál.
8. *odik* — zavar-odik, teker-edik.
9. *all* — sug-all, löv-ell.
10. *dos* — kap-dos, mar-dos, csip-des, lök-dös.
11. *ozik* — áld-ozik, rejt-ezik.
12. *kod* — kap-kod, csip-ked, csapkod.
13. *kozik* — kínál-kozik, ér-kezik.

Vége az ígeszármaztatásnál általán meg kell azt is jegyeznünk, hogy nálunk főnévből, és melléknevekből is számos igék származnak, a' mi a' keleti nyelvekben, mennyire azokat ma ismérjük, ritka tüne-
mény. Ha csudálják tehát számos tudósok az arab nyelvet szapora for-
mái miatt: méltán örvendezhetünk mi dicső magyar nyelvünkben; a'
melly ötszörte több formákat hordoz kebelében a' bámult arab nyelvénél.
Többire az ígeszármaztatásra nézve nyelvünk, és a' keletiek között én
más hasonlatosságot nem látok, mint hogy a' t, hit, vagy fordítva atih
nálok szinte, mint nálunk szenvedőt képez, de ők a' képzőt elül teszik,
vagy közbevetik, mi pedig hátul függesztjük a' tő, vagy gyökszóhoz.

Névszármaztatás.

A' nevek vagy eredetiek, vagy igéből, ritkábban más nevekből
származottak. Eredetiek többnyire az állatok, növények, érczek, és
emberi tagok' nevei: de sok nyelvbuvár ilyeneket is a három betűs igék-
ből a nyelv' fejlődésének természete ellen fejteget. A' származék nevek
pedig vagy magok az igéknek részesülői és határozatlan módjai, vagy
ezekből hangváltoztatás által születtek; a' névképzők általában Szem'
nyelveiben gyéren találatnak. De lássuk ezt is példákkal fölvilágosítva,
és úgy a miénkkel hasonlítva.

A' heber nyelvben az első formából, vagy is a' tőigének része-
sülőjéből lesznek a' következő alakú nevek:

	קִיטֵל	kótel			
1. קָטַל	katal	2. קָטַל	katel	3. קָטַל	katol
4. קָטַל	kotel	5. קָטַל	katúl	6. קָטַל	katíl
7. קָטַל	kattel	8. קָטַל	kattíl	9. קָטַל	kittel
10. קָטַל	kittól	stb.	De hasonlóan vagy on ez a'		
- határozatlan módra nézve is, p. o. *ktal*, *ktel*, *ketel*, *kétel*, *ktol*, *ktul*
stb. Az aram nyelvben hasonlóan van a' dolog; például a' határozatlan
mód egyszersmind név ú. m.

Káldéai

מִקְטַל miktal

קָטַלִּי kattala

Syriai

ܡܝܬܠܐ mektolu

ܡܝܬܠܐ m'katolu

Káldéai

אֲקַטְלָא aktala

שִׁקְטְלָא saktala

stb.

Syriai

ܡܬܟܬܠܐ metkatolu

ܡܫܬܬܠܐ m'saktolu

stb.

Világosabban látható a' neveknek hangváltoztatás általi származtatása az arab nyelv' határozatlan módjaiban mint annyi nevekben:

1. قَتَلَ katl^{on}. 2. كَتَلَ kotl^{on}. 3. كَتَلَ ketl^{on}. 4. كَتَلَ katal^{on}. 5. كَتَلَ kotal^{on}.
6. كَتَلَ ketal^{on}. 7. كَتَالَ kotál^{on}. 8. كَتَالَ katal^{on}. 9. كَتَالَ ketál^{on}. 10. قَتَلَهُ قَتَلَهُ katlat^{on}. 11. قَتَلَهُ kotlat^{on}. 12. قَتَلَهُ ketlat^{on}. 13. قَتَلَهُ katalat^{on}. 14. قَتَلَهُ katalat^{on}. 15. قَتَلَهُ kotálat^{on}. 16. قَتَلَهُ ketalat^{on}. 17. قَتَلَى katlaj.
18. قَتَلَى kotlaj. 19. قَتَلَى ketlaj. 20. قَتَلَانَ katlán^{on}. 21. قَتَلَانَ kotlán^{on}.
22. قَتَلَانَ ketlán^{on}. 23. قَتَلَانَ katalán^{on}. 24. قَتُولُ katúl^{on}. 25. قَتِيلُ katíl^{on}.
26. قَتَلَ katel^{on}. 27. قَتَلَهُ katelat^{on}. 28. قَتُولُ kotúl^{on}. 29. قَتُولَهُ kotúlat^{on}.
30. مَقَتَلَ maktal^{on}. 31. مَقَتَلَهُ maktalat^{on}. 32. مَقَتَلَ maktel^{on}. 33. مَقَتَلَهُ maktelat^{on}.

A' részesülők nálunk is, mint a' keletieknél, majd fő, majd melléknév helyett használatnak, és szinte annyi alakúak, mint az igék. De a' határozatlan mód ilyen szolgálatot nálunk nem teszen; bővebb azonban névszármaztatásunk szóképző ragok által, mert nálunk a' névképzők százan túl terjedvén, a' keletieknél csupán a' következőket találjuk kifejezve: a)

a) *ma* heber מֵא arab مَا aram مَا névmás, magyar *mi*; a' melly Szem' nyelveiben közönségesen hely- és eszközjelentő neveket képez; p. o. מֵאֲרֵב locus insidiarum מֵמַחֲמֵי = instrumentum aperendi, seu clavis, מֵמַחֲמֵי clavis, talán ilyen értelmű a' magyarban is az *em*: p. o. *mal-om*,

ver-em, ter-em stb. b) *an* heber אֵן p. o. קָרָן = korban; arab عَفْ; de ezeknél mellékneveket képez p. o. عَصَبَانٌ haragos stb. talán a' magyarban *on* ú. m. *hasz-on, vász-on, va-gyon* stb. c) *i* heber יֵ arab عِ aram ܝܝ ez tökéletesen egyez a' magyar *i* melléknév-kepzővel, sőt a' szanszkrit nyelvben is mellékneveket teremt, és megfelel a' görög ιος, ιως, ιδης, lat. *icus*; német *isch, ig*, ragasztéknak p. o. פֶּרֶז perazi, am. paraszti, paganus; פֶּרֶז parasz pagus gyökértől; יֵת ití am. idei stb. d) Arab كicsinyező rag a' török, és persa nyelvben gyakoriabb, nálunk köz divatú p. o. مَرْدَاكَ mardaka, am. ember-ke, zaka am. az-on-ka.

Ha az előadottakat általánézve ezen szószármaztatási összeillesztést vizsga szemmel tekintjük, senki a' következőket kétségbe nem hozhatja, tudniillik 1ször Hogy a' mi nyelvünk gyökeiben egyszerűbb, régiebb alakú, és inkább az eredten eredeti nyelvhez közeledő, mint a' szemi nyelvek mesterkélthárom betűs tőszóikban. 2ször Hogy a' mi nyelvünk származékaiban ha nem gazdagabb is Szem' nyelveinél, legalább azoknál hátrább nem áll. 3ször Hogy Szem' nyelveiben a' szószármaztatás ma is a' legrégiebb hangváltoztatási módot követi, melly szerint eleve minden nyelvben a' tiszta eredeti gyökök termettek. 4szer Hogy a' szószármaztatásra nézve egy két főlebb kitett, és több más nemzettel is közös esetet kivéve mai nyelvünk, és Szem' keleti nyelvágai között rokonság semmi, hasonlóság fölötte kevés vagyon.

B) Szómódosítási összeillesztés.

A' szómódosítási összeillesztésben a' beszédnek lehető különféle részeiről következő renddel értekezünk a) a' nemről, b) névmutatóról, c) a' névmásokról, d) a' melléknevekről, és azoknak kitüntető, 's kiemelő tulajdonságiról, e) a' névmódosításról általán, és névhatározókról, f) a' számnevekről, g) az igékről, ezeknek idő, és személy szerinti módosításáról, h) a' részesülőkről, i) az igehatározókról, j) a' kötszókról, k) végre az indulatszókról.

a) Nem.

A' nemet a' keleti nyelvekben, vagy a' névnek értelme bélyegzi, vagy annak különféle végzetei jelentik. Nőneműek tudniillik minden nevek, a' mellyek heberben $\text{נָ} \text{ִ}$, $\text{נָ} \text{ִ}$, $\text{נָ} \text{ִ}$ és $\text{נָ} \text{ִ}$, ritkábban $\text{נָ} \text{ִ}$, az aramban: $\text{נָ} \text{ִ}$, ִ ; ִ , ִ , ִ ; ִ , és $\text{נָ} \text{ִ}$; az arabban: ة ـ betűkkel végződnek, de meg kell jegyeznünk, hogy a' nőnemű végzet többször köznemet is jelent. Nálunk ellenben a' nem, csupán a' szónak értelme, és soha sem végzete, által jelentetik; így már értelemnél fogva hímneműek ezek: *apa*, *atya*, *ipa*, *vő*, *legény*, *fi*, *férj*, *bács*, *bika*, *bak*, *ökör*, *kan*, *kakas*, stb. nőneműek pedig ezek: *anya*, *eme*, *napa*, *meny*, *asszony*, *leány*, *nő*, *huga*, *néne*, *tyúk*, *nőstény*, *tehén*, stb. De valljon ezt nyelvünk' régi egyszerűségének kell-e tulajdonítanunk? vagy talán tökéletességének neveznünk? Én tökéletes egyszerűségnek tartom, mert magyar nyelvünkön minden kinos nembeli különböztetés nélkül is képesek vagyunk bár milly fogalmat értelmesen nyomozni, holott a' latin és német, sőt franczia, és egyéb nyelvekben is mennyi nehézséget okoz a' nembeli egyeztetés!

b) Névmutató.

A' névmutató, melly a' nyugoti nyelvekben, u. m. német, franczia, latin, és görög nyelvben nemet jelent, nálunk szinte, mint Szem' keleti sarjadékiban, azt jelenti, hogy a' beszédben vele előforduló név bizonyos meghatározott tárgy, és azért tulajdonképen a' névmutató maga a' mutató névmás, de a' melly minden hajlítás nélkül áll a' név előtt, mire mutat; holott, ha mint névmás használtatik, a' melléknevek' szabályai szerint hajlítatik, és igazítatik. Illyen a' heber nyelvben: הַ vagy הָ ; az arabban هـ . Az aram nyelvben $\text{נָ} \text{ִ}$ egyes számban; $\text{נָ} \text{ִ}$ = ajja, ִ = ej, ִ = e a' többesben, és a' szó' végén szokott állani *in statu relationis emphatico*. Itt szabadna talán úgy vélekedni, hogy a' magyarnak *status relationis possessivusa* szinte illyen módon jeletetik p. o. magyarok király-a, király-ai, mert az aramban is így hangzik מַנַּי manajj-a, מַנַּי man-ei, de ennek bővebb fejtegetésébe nem ereszke-

dünk. Többire a' névmutató a' heber és arab nyelvben, mint nálunk, a' név' elején áll, sőt vele egybeolvad, mint a' magyarnál is ezekben: *anyi, akor, aféle, eféle* stb. Megjegyzésre méltó, hogy nálunk a' névmutató *az, ez* minden mássalhangzó előtt *z* betűjét elveti, a' mi hajdan inkább a' szónak első betűjével egybeolvadott, szinte mint az arab nyelvben az úgy nevezett *solaris* betű előtt: p. o. *assamszú* e' helyett *alsamszú* (الشمس), *afföld*, e' helyett: *azföld*, *annap* e' helyett: *az nap* stb.

c) Névmások.

Ha valahol, bizonyára a' névmásokban derül legszebb fényben nyelvünk' keleti hajnala; ha valahol, bizonyára a' névmásokban vagyon a' legnagyobb hasonlatosság, melyben Szem' leányi 's a' magyar egymáshoz leginkább közelednek. De azonban itt nyelvünk' teljes dicsőségét kizárólag nem hieszteljük; hanem más európai nyelveket is vizsga szemre véve, csak annyit hihetünk, hogy a' névmásokat, mint minden nyelvben a' szómódosítási legszükségesebb részt, a' nemzetek többnyire az eredten eredeti nyelvből általvéve, kisebb nagyobb hasonlóságban fentartották, és megőrizték. E' tárgynak világosabb előadhatása' tekintetéből a) a' személyes és birtokos, b) viszontagló, c) mutató, d) kérdő és viszonyos, e) határozatlan névmásokat külön külön fogjuk egybe illeszteni.

a) A' személyes névmások több nyelvvel megegyezve a' keleti nyelvekben következők:

Heber.		Aram.	Arab.	Magyar.
1. אֲנִי aní v.	אֲנִי an-okí,	ܐܢܝ eno	أَنَا	én.
2. אָתָּה atta	— —	ܐܢܬܐ annta	أَنْتَ	te.
3. הוּא hu	— —	ܠܗ hu	هُوَ	ő.

Ezeket kiki első tekintetre a magyarral hasonlatosaknak fogja találni, kivált ha megemlékezik, hogy egyszerű alakjokból csak azon szabály vette ki, mi szerint a' keletiek minden szót három betűre vonni iparkodtanak. Ewald mondja: „*atque ipsa horum pronominum etyma ex antiquissima sunt lingua, unde in lingua semitica aequae ac indogermanica*

similis. Nam hu cohaeret cum demonstrativo ha lat. hic, saxon. hei; in anta et ana praefixum an facile elucet, ut illius etymon sit tu sansc. Tv, sv; ana decurtatum censeo ex אֲנִי ut oki conferendum sit cum Eyo l. Gram. Crit. Ling. arab. l. 1. p. 91. Én hozzá adom a' német ich, du névmásokat is. Gesenius szerint az anoki-ban föltaláltatik a' persa és kopt anok, német ich. — A' személyes névmások' többese a' keleti nyelvekben más nevek' többesétől egészen eltávozik; ez nálunk is észrevehető az első és második személyben mi, ti. Valamint pedig Szem' leányiban a' személyes névmások eleve egyszerű régi alakjokban szolgáltak személyragúl, és csak utóbb az egybeolvadás által változtak: úgy történt ez nálunk is, a' mint a' következőkből világosabban ki fog tűnni.

A' heber nyelvben először ani mint személyrag egészen járult a' névhez: p. o. abani, de a' gyors kimondás megkurtitá, és lett ab-i, nálunk ap-én; de a' hangrend és kellemesebb hangzat által változva ap-am, apám. Így ment ez a' többi személyes névmásokkal is. Nálunk tehát a' személyragok valának: én, te, ő, és mint személyragok a' többest rendszeren k által képezték: én-k, te-k, ő-k, és eleve úgy ragadtak a' névhez is: könyv-én, könyv-te, könyv-ő, könyv-énk, könyv-tek, könyv-ők, a' könnyebb kimondás utóbb én-ből az egyesben ém-et, te-ből a' könnyebb összeolvadás et-et, a' lágyabb kiejtés ed-et csinált; végre a' hangrend a' hangzókat a' névhez alkalmazá, és a' harmadik személyben j betűt vett közbe. Azonban mivel a' személyragok' előadott formájában egyedül a' személy' többese foglaltaték, a' birtok' többesének jelentésére a' személyes névmásokban divatos többes rag m-i, t-i, i használtaték, így keletkezett az é-i-m, e-i-d, e-i, é-i-nk, e-i-tek, ő-i-k. És ilyen személyes ragok a' keleti nyelvekben is megvagyának. Nagy kérdés azonban, melylyet a' keleti nyelvtanítók meg nem oldanak, valljon a' személyes névmások a' keleti sarjadékokban nem vehetik-e ismég föl a' személyragokat független birtok' jelentésére? Mert nálunk ez, igen is, úgy divatos, p. o. én-ém, te-ed, ő-é, mi-énk, ti-etek, ő-ék (ő-j-é, ő-v-é, ő-j-ék, ő-v-é-k), mellyek a' szokás és hangrend által ma így hordoztatnak: enyém, tied, övé, mienk, tietek, övék, és ezeket önálló független birtokos névmásoknak hívjuk. Többire a' személyragok nálunk is a' keleti szabályt kö-

vetik a' névhez függedésben, de kivétel vagyon a' viszonyos állapotbeli birtokra nézve, mint ezt értekezésünk' első részében bőven előadva olvashatni.

b) Viszontagló név valamint nálunk, úgy a' keleti nyelvekben, tulajdonképen nincsen. De ők azok helyett, mint mi, belrészt jelentő főneveket személyragozva használnak; ilyeneket: נֶפֶשׁ nefes, *lélek*, دָאָה dzaton *mell*, bel, így: נֶפֶשִׁי naphsí; דָּאָהִי, zāti — — stb. Mi hason-
ta erre a' *mag* (arab *mog*, medulla) *bel* főneveket ragozzuk így: *mag-am*, *ad*, *a*; *bel-énk*, *bel-étek*, *belé-jök* stb. De van ezen kívül egy régi személyes névmásunk is: *ön*, a' miről Ewald is emlékezik az arab nyelvtanban, midőn írja: *ف non dubitandum, quin ex origine pronominis demonstrativi vi praedita particula haec fuerit*, és valójában nálunk ma is ezen értelmet adja, midőn a' személyes névmásokkal csatlakozik, u. m. *én-ön* mintha mondanók: *én-az*, *ex-on*, *az-ön*, *te-ön*, *ő-ön* stb. de ma már így változva: *ennen*, *tennen*, *önnön*, *minnen*, *tinnen*, *önnön*, és csupán pleonastice a' viszontagló, vagy személyragos nevek előtt használva: *ennen magam*, *ennen házam* stb.

c) A' mutató névmások minden szemi nyelvben ugyanazok, és a' magyarral tökéletesen egyezők; u. m. heber זֶה ze; arab ذِي, ذَا, دِ, dza, dzi, dzu; magyarban *az*, *ez*, latin *is-te*, *is-ta*, *is-tud*, német *es*. Vagyon még a' heber és arabban *al*, *hal*, a' mi hajdan szinte mutató névmás vala, és ma névmutató helyett dívik; nálunk pedig az igékben mint személyrag második személyt jelel p. v. *alusz-ol*, *esz-el*, *isz-ol* stb.

d) Viszonyos névmása vagyon külön a' heber, és aram nyelvnek, de nincsen az arabnak, a' hol a' kérdő, és mutató névmások egyszersmind viszonyozók. Valamint pedig nálunk, úgy a' keletieknél is a' személy a' dologtól a' kérdő és viszonyos névmásokban meg van különböztetve, u. m. heber מַה mah, aram מַה mo, arab مَا ma; am. nálunk *mi*, kérdő, és viszonyos értelemben, a' *melly*, *mi* és *el*, arab *al* vagy *aulj* (أُلِي) vagy is *olj*-ből lett. A' nálunk személyt jelentő *ki* aramban *di*, latin *qui*, heber מַי, arab مَنْ a' miről Ewald mondja: *interrogativi, et relativi notione praedita in multis orbis veteris linguis culta diversissimis reperitur, haud dubie communi e fonte ultimo*. Az *e* kérdő szócska is közös Szem' nyelv-

veivel, de azon észrevétellel, hogy ők az א, ה, ו, tagocskát a' szónak elejére függesztik, mi pedig hátához ragasztjuk.

e) Határozatlan névmások nyelvünkben a' keletiekkel hasonlóságok ezek: *vala*; honnan: *valaki*, *valami*; heber פֶּלִי — feloni, arab فَلَانٌ folán; *akar* heber אָכַר arab أَخَذَ honnan: *akar-ki*, *akar-mi*; *olj* (olly), *ilj* (illy) arab اُولِيّ v. *olj*-ből eredhetett.

D. Melléknevek, ezek' kitüntető és kiemelő alakjai.

A' melléknevekben Szem' nyelvei általán szegények, de az arabot a' heber és aram mellett még gazdagnak mondhatni. Ezekre nézve az *i* melléknév-képzőn kívül csupán azon hasonlatossága vagyon nyelvünknek, hogy még ma is divatos nálunk is, mint a' keletieknél, a' főneveket, kivált az anyagjelentőket, társnév helyett használni, vagy körülírással a' tárgyak' tulajdonságait jelteni; p. o. *vas edény*, *vasból való tányér*, *réz faszék*, *erkölcs' embere*, e' helyett: *erkölcsös ember*, *erény' fia*, e' helyett: *erényes fiú* stb.

A' kitüntető melléknévnek (comparativus) kivéven az arabot Szem' nyelveiben külön alakja nincsen, ellenben nálunk *őb* vagy nyomásban *őbb* rag által képeztetik. De korán eleve nekünk sem volt, a' mi kiteszik abból, hogy még ma is a' heber nyelv' kaptája szerint a' melléknév kettőztetése nálunk divatos kitüntető alak; p. o. *szép szép házat láttam*, *nagy nagy folyó folyja* stb, ámbár ilyen kifejezésnek inkább kiemelő értelme vagyon. A' *kiemelőt* (superlativus) Szem' leányi is körülírva jelelik, mint mi, és nálunk ezt a' *leg* szó viszi véghez, a' minek valódi értelmét csupán az arab nyelvből tudhatjuk, hol *log* (لَوْ) am. *ingens agmen*, *copia*, *oceanus*, *iszonyú bőség*, *sereg*, *tenger*, és valójában e' gyűnevek még ma is mellékneveink előtt állva kiemelő értelmet adnak p. o. *tenger sok*, *sereg ház*. Illyen kiemelőt jelentenek *szörnyű*, *iszonyú*, *fölötte* is p. o. *szörnyű nagy*, *iszonyú drága*, *fölötte kevés*. Végre valamint a' heber és aram, úgy a' magyar nyelvben a' melléknév kettőztetése is kiemelő értelemmel bír p. o. *drága drága kincs*, *nagy nagy ember*, *szépénél szebb*, *szébbnél szebb*, *rosznál roszzabb*, *roszabbnál roszzabb*, stb.

E. Számnevek.

A' számnevek Szem' nyelvágában tökéletesen rokonok, de a' magyar nyelvvel semmi szembetűnő hasonlatosságban nem állanak; legfőlebb az arab عَشْر (asar) látszik a' magyar *ezer* számnévhez hasonlónak. Hasonlatos továbbá a' heber יָדִיתִי *ít* a' mi rendes számokat alkotó *id* ragunkhoz; az osztó számneveket mi is, mint azok, a' sarkalatosak' kettőztetése által jelentjük; p. o. اِحْدَ, اِحْدَ, egy egy, két két garast adtam; az egyesekből tizeseket mi is *van* által csinálunk, mint az arabok p. o. *hat-van*, *nyolcz-van* stb, de *Kresznerics* ezt a' *von*, német *zig*, vonásból, fejtegette. Végre ezek: *hármán*, *négyen*, *öten* stb. valljon miért vannak többesben, az aram nyelvből értjük, hol *an*, *in* többes rag; a' latin is ezeket többesben ejti mindenkor, p. o. *singuli*, *bini*, *terni* stb. 's azért itt már a' képzet maga magában többest látszik jelenteni. Egyéb különösebb közeledés a' számnevek közt nincsen.

F. A' névmódosítás általán, külön a' névhatározók.

A' név Szem' nyelveiben, és a' magyarban esetenként ejtegetéseket, millyeket a' nyugoti nyelvekben találunk, meg nem szenved; hanem az egyes számot a' többestől bizonyos végzet által megkülönböztetik ők is, mint mi; vagyon továbbá *páros* számok is (dualis), olyan, mint a' görög nyelvben, melly a' páros tárgyat jelentő neveknél használatos u. m. *szem*, *láb*, *kéz*, *keztyű* stb; de nálunk legfőlebb talán némi nyoma vagy onnek az *i* birtoktöbbesben, a' mi azonban egészen más hasznú, mint a' keletiek' páros száma, és azért igen is elhibázta Adelung, midőn a' német *Brü-cke* szót a' magyar *bűrű-ből*, fejtegetvén: *bűrűm-et* páros számnak allította, mert az nem csak két, hanem számtalan *bűrűt* jelent. — De a' többes számon kívül vagy on a' magyarnak egy különös birtokrag a' *é* (*ő-ből* vagy *őv-éből*), a' melly akar egyes, akar többes alakú névhez függed, további módosítást is fülveszen.

A' névmódosítást tulajdonképen mind az egyes, mind páros, mind többes esetben bizonyos névhatározók végzik a' keletiekénél hasonlóan mint nálunk, de azon különbséggel, hogy ők azokat elül függesztik a' névhez, mi pedig hátul. Megegyeznek pedig a' következő névhatározók:

1. Beható *be*, heber בְּ, arab ب, aram בְּ, ܒ am: *in*, magyar *be*.
2. Marasztaló *ben*, heber בֵּין, arab بَيْنَ, am: *intus*, *in intimo*, *ben*.
3. Szenvedő *et*, heber אֶת, aram ܐܬ, az araboknál egyedül az esküformában van nyoma: تَالَّة.

4. Hasonlító *ként*, heber כִּן, arab كَنَّ, am. *instar*, *ként*, p. o. *Pál-ként*. —

A' névnek viszonyos állapotját (*status relationis seu constructus*), melyet a' latin genitivus által nyomoz, a' keletiek velünk együtt két főnévnek szinte egybe olvadása által jelentik p. o. בְּנֵי — יִרְבָּעַל bnej — Jerübaal, Jerubaal-fiai. De nálunk (*status relationis absolutus et constructus*) a' viszonynak függő és független állapota különbözik, mert a' független állapotban *é* jelenti a' viszonyt p. o. Pál-é; a' függőben pedig hasonlítunk talán az aram nyelvnek *emphatico-constructus statusához*.

Többire a' keleti nyelvekben szinte, mint nálunk, ugyan azon módosulási szabályokat követik a' fő, mellék, számnevek, a' névmások (kivéven a' személyes névmásokat), és a' részesülők. A' névhatározók pedig a' személyragokat is megszenvedik.

G. Az igék, és igemódosítás.

Az igékről értekezvén, elmellőzzük azoknak cselekvő, szenvedő, közlétű, és egyéb értelmi különbségeit, csupán a' módosítást, és pedig időre, módra, személyre tekintve adjuk elő, hallgatván a' nemről, melly a' keleti nyelvekben megvagyon ugyan, de nálunk nincsen.

Időre nézve a' keleti nyelvekben csupán két idő vagyon, egyik jelenti a' tökéletesen végbe ment cselekvést, szenvedést, vagy közlést, és ez a' *mult*, *praeteritum perfectum*; a' másik pedig a' megkezdett, de folyvást tartó állapotot, és az a' *folyton folyó* idő, *tempus imperfectum*. E' két időnek alakja személyragok által különöztetik, úgy, hogy a' *mult* időben a' személyragok a' tőige' végéhez csatlakoznak, a' *folyton folyóban* pedig előfüggednek, ez a' keleti nyelvek' természeti egyszerűségének nyilvános bélyege, mert mi is lehetne természetesebb, mint valamelly dolognak végbe vittét, vagy folytonos menetelét megkülön-

böztetni? avagy ki nem látja legegyszerűbb fölfogásnak azt, hogy minden cselekvési, szenvedési, vagy közlétű állapot olyan, a' melly vagy már megtörtént, és már elmúlt, vagy jelenleg is tart; és csak jövőendőben végződik el?

A' mi nyelvünkben eleve szinte csak két ilyen idő volt, de azon szembetünő különbséggel, hogy nálunk a' gyök, vagy tőige jelentette a' *folyton folyó* időt, ellenben a' *multra* már a' tőigéhez, vagy gyök-höz bélyegszóka járult, tudniillik *et*, *ót*, *óta*, heber תָּא , a' mi tulajdonképen *óta* formában ma is dívik, és mult időt jelent p. o. *hét-óta*, *évek-óta* stb. De valamint mi, úgy az arabok is nyelvöket mivelgetvén, az *alig* és *régen* mult időket وَ (nálunk *van*) segédige által kezdtették megkülönböztetni; úgy támadott nyelvünkben az: *ir vala*, *scribebat*, *irt vala*, *scripserat* stb. Utóbb még inkább tökéletesedvén *a*, *e* lett az *alig* mult időnek bélyege, ú. m. *ir-a*, *ve-re* stb. Sőt a' *folyton folyó* idő mellett a' tiszta *jövendő* jövőendő jelentésére *fog* és *and* alak használtatott. Azonban a' *fog* cselekvő ige más igének határozatlan alakjához illesztve, nem annyira természet *jövendő* időt, mint inkább valamihez *kezdest*; mert valamihez *fogni*, vagy valamit *kezdeni* most is lehet, nem csak jövőendőben, és így p. o. *irni fog* tulajdonképen annyi, mint *scribere incipit*, *irni fogott volna* am. *scribere incepisset* stb. Az *and* pedig olly jövőendőt fejez ki, a' melly előtte, vagy utána mindig a' *ha* kötőkét megkívánja, mert föltételes mondást szül p. o. *irandottam*, *ha* nem hátráltatnak, am. *irtam volna* *ha* nem hátráltatnak, *eljövendtettem*, *ha* bátyám nem ellenzi stb. Ebben vagyon tulajdonképen véleményem szerint nyelvünk' *subiunctivus* módja, a' melly mint föltételes mód az *optativus*, vagy is ohajtó módtól különbözik, mert ebben mindenkor valamit ohajtunk, amabban pedig föltételes szenvedésben, cselekvésben, vagy közlétben vagyunk, *in modo subiunctivo*, seu *conditionato*.

Módra nézve Szem' leányi a' cselekvési, szenvedési, és közlétű módnak kinyomozásában szegények, és tulajdonképen csak *határozott*, *határozatlan* 's *parancsoló* módot különböztetnek; ez utóbbi némi függlekek és hangváltoztatás által a' *tiltó*, és *intó* módot is kifejezi. Nálunk ellenben a' *parancsoló* módot a' *foglalóval* együtt *hej-ből*, az *ohajtót no-ból* lett *j*, és *na ne* ragok képzik. Van a' heber nyelvben is nyoma

a' *na* ohajtó bélyegnek, mert a' 7-ik zsoltár' 10. versében olvassuk: *נֶאֱמַר — יִגְמָר* jigmár-na, am. *végez-ne*; *נָא — יִהְיֶה* jih ju-na, am. *lenne*. Továbbá mint fölebb is megjegyeztük, a' *kezdő* módot *fog*, a' föltételes módot pedig *and* segéd körülíró képzők által szoktuk kitenni. *Tiltó*, és *intő* mód helyett a' *parancsoló* szolgál *ne* tiltó igehatározóval. Nincs tehát olly mód, a' mellyet magyar nyelvünkön tükéletesen kifejezni nem lehetne.

Személyre nézve, a' szemi nyelvek igéiket, ezekhez majd elöl majd hátul csatolt személyes névmásokból kurtított személyragok által, személyesítik. Nincs tehát náluk, szinte mint nálunk, nyugoti kap-tájú igeahajtogatás, hanem csupán személyek általi módosítás. Az így módosított igék a' neveknek személyragait is felvehetik, és ilyen esetben a' rag szenvedő személyt jelent; p. o. *قَتَلَنِي, يَكْتُلِينِي* — meg-ölt engem stb.

Ha már nyelvünket e' pontban a' keletiekkel egybe illesztjük, tagadhatatlan hasonlóságra találunk abban, hogy a' mi igéink hasonta fölveszik a' kurtított személyes névmásokat az igéknek személyesítésére; és pedig két külön alakban a) a' *határozott alakban* a' személyragok csaknem úgy függednek az igékhez, mint a' nevekben: *em, ed, i, (a, ja), jük*, (itt az orrhangú *n* helyett *j* csuszott be), *tek, ük*. b) A' *határozatlan alakban* a' harmadik személy maga a' gyök, vagy tőige (mert minden név, és ige magában harmadik személy); második: *sz*; mi a' görög nyelvben *ού* és a' nyelvtanítók' köz véleménye szerint *te*-ből lett *sz-iszegővé*; az első *ek* lat. *ego*, görög *Εγω*, német *ich* mint fölebb láttuk), a' heber *an-oki*-ban is megvan. Többsben: *énk, tek, ök*, v. *önök*. De nálunk, mint a' keletieknél, a' személyragok időt időtől nem különböztetnek. Van végre egy közép alakunk is a' közlétű állapotnak jelentésére, a' mellynek személyragai: *em, én-ből, al* régi névmás (mint fölebb láttuk), *ik*; többese hasonló a' határozatlan formához. E' három alak szerint megyen végbe nálunk az igéknek személyesítése.

Ki nem látja már ezekből, hogy az ige' személyesítését kivéve, nyelvünk, és Szem' nyelvei közt csekély a' hasonlatosság. Ha pedig arra figyelmeztünk hogy a' személyragoknak illy használatát már a' nyelv-buvárok több nyugoti nyelvben keresve gyanítják; úgy nyelvünknek a'

keletiekkel közös ime' tulajdonságát inkább a' nyelv' általános természetéből következőnek, mint rokonságból átháramlottnak tarthatjuk; mert az csak ugyan bizonyos, hogy az ígék minden nyelvben cselekvést, szenvedést, vagy közlést jelentenek; az is bizonyos, hogy cselekedni, szenvedni, vagy a' kettő közt állani egyedül a' személynek, mozogható lelkes lénynek tulajdona; — mi természetesebb tehát, mint hogy minden nemzet az ígéknek személyesítésére személyes névmásokat használjon? Sőt ha van nyelv, hol ez szembetűnőleg nem történt, bizonyára a' más-ként hajlított ige mellett zavar' elkerüléseért a' személyes névmások kitétetni szoktak.

H. A' részesülő.

A' részesülő lehet 1-ör olly név, a' melly az ígének értelmét valamely személyre, mint cselekvő *alanyra* (subiectum) általviszi, p. o. *ve-rő, író, arató, verber-ans, seu ens, quod verberat*, hab-er, Liebhab-er, d.i. der Liebe hat, streitender, d.i. der streitet stb. 2-or Melléknév, melly a' személynek, vagy tárgynak azon cselekedeti, vagy szenvedelmi állapotját jelenti, a' milly cselekvést, vagy szenvedést az ige tesz p. o. ir-ott könyv, ver-t asszony, tanul-t ember, scriptus liber, doctus homo, gelehrt-er Mann, geschrieben-es Buch stb. 3-or Vagy a' személynek, 's tárgynak az ige' értelme szerinti cselekvő, vagy szenvedő állapotját szenvedőleg jegyzi; p. o. *ir-va, olvas-va* volt e' könyv, geschrieben, gelesen, vagy cselekvőleg, és különösen a' cselekvési módot jelentőleg p. o. *olvasva találtam*, legentem v. legendo inveni, schreibend, lesend stb. vagy a' személynek cselekvési, és szenvedési állapotját a' személyre visszahatólag szinte folytonos kapcsolatban más utána következő mondással jelenti p. o. tudván, hogy nehéz a' tárgy; irván, eszembe jutott; dum scirem, vel sciens quod difficile sit obiectum, dum scriberem, vel scribenti incidit. Itt meg kell jegyezni, hogy az állapotjegyző *va ve* a' többest, és névhatározókat is felveszi, ha szenvedőleg használtatik, p. o. a' melly *munkák helyesen irvák*, e' helyett: *helyesen vannak irva* stb. Ellenben a' *ván, vén*, semmi módosítást meg nem szenved.

Szem' nyelveiben a' részesülő, ha azok *m* képzőjét kiveszem, általán hangváltoztatással származtatvák, és a' nevek' módjára módosul-

nak: de azokban állapotjegyzők nincsenek. Többire e' tekintetben különös hasonlatosságban velünk nem állanak.

I. Igehatározók.

Az igehatározók közül hasonlatosak a' következők: im, אִם , hon אֵן , *an* אֵן , a' melly nálunk igehatározókat rendesen képez a' melléknévekből, u. m. hideg-en, melegen stb. *Ott*: heber אֵת , aram אֵת , אֵת , ezzel származtak: más-utt, minden-ütt, Pécs-ett, Győr-ött stb.

J. A' kötő, és K. az indulatszók.

A' kötőszók szinte minden nyelvben vagy eredetiek p. o. és, ha, hogy stb., vagy egymásból összetettek, ú. m. *hahogy*, *hogya*, *ismég*, *mégis* stb. Az indulatszók pedig, mint az érzésnek belső kifakadásai, többet kevesebbet egymáshoz minden nyelvben hasonlítanak p. o. heber: אֵן , אֵן , אֵן , אֵן , aram: אֵן , אֵן , אֵן ; — arab: هَي , هَيْ , هَيْ , magyar ah, oh, no, rajta, nosza stb. Általán nyelvtermészeti hasonlatosság vagyon köztünk, és a' keletiek közt abban, hogy a' személyragokat ők velünk mind az igehatározók, mind az indulatszókhoz helyesen, és a' nyugati nyelvekben egészen ismeretlen módon, szokták függeszteni.

C) Szórakási összeillesztés.

A' szókötés a' nyelv' részeinek összefűzésével, és elrendezésével foglalkodik, és azért két részből áll, u. m. *szóegyeztetés*, és *szóhelyezésből*. Minden nyelvnek szókötése a' beszéd' részeinek helyezésében a' nemzet' logicáját követi, de a' szóegyeztetés szorosabban a' nyelvnek belső természetétől függ. Így a' keleti nyelvekben szinte mint a' nyugatiakban meglévén a' nem, kétségkívül szükséges a' szókötésben a' nembeli egyeztetés: de nálunk mind ez szükségtelen.

Vagyon névmutatónk, mint a' keletieknek, és ez már szinte olyan szabályokat követ nálunk, mint Szem' nyelveiben. A' heber, arab, és magyar nyelvben elül, az aramban hátul áll közönségesen az egyébiránt határozatlan névnek meghatározására. A' magokban határozott értelműek u. m. a' személy- és helyjelentő tulajdon nevek, a' hívó állapot

előtt nem használtatik p. o. Nagy Sándor, Buda, o Péter! — Ellenben a' nemzetek', hegyek és folyók' nevei megszenvedik p. o. a' magyar, a' Duna, a' Tatra. A' melléknév ha kitünőleg κατέξοχην mint ritka tulajdonság tulajdonítatik a' személynek, névmutatót kíván, p. o. Lajos a' nagy, Plato az isteni, Mátyás az igazságos stb. Nem áll a' személyragos nevek előtt p. o. könyvem, könyved, stb; ellenkezőleg az olasznál: *il mio libro* a' görögnél: το βιβλίον μου, hanemha a' névmás nyomosítólag (pleonastice) ismételtetik p. o. az én házam, a' te könyved. Nincs helye a' viszonyos állapotú nevek előtt p. o. öröm' érzése, szív' dobogása stb. A' praedicatum, ha főnév, mutató nélkül áll p. o. az erkölcs kincs; a' tudomány nyereség stb. De általán meg kell jegyeznünk, hogy a' névmutatónak állandós, biztosan következő szabályai a' keleti nyelvekben sincsenek kifejtve, hanem általános szabály az, hogy ha az egyébként határozatlan név határozott értelemben használtatik, a' névmutató elébe függesztessék.

A' nevekre nézve legnagyobb figyelmet a' viszonyos állapot érdemel, de erről máshol eleget szólottunk. A' melléknevek nálunk közönségesen a' főnév előtt állanak: ellenben a' keletieknél utána tétetnek; és nálunk semmi változást nem szenvednek, ellenben a' keletieknél nemben, számban, és alakban meg kell egyeztetni. A' számnevek Szem' leányiban, mint nálunk, a' főnevek előtt állanak, de azon különbséggel, hogy ők nemben és számban a' főnévvel megegyeztetik, mi nem; sőt nálunk a' számnevek szoros értelemben többest nem is szenvednek meg mellettök, p. o. *öt ember*, nem: *ötök emberek* vagy *öt emberek* stb.

Az igéket a' mondásnak *alanyával* számra, személyre, és nemre nézve is megegyeztetik a' keletiek: nálunk ellenben a' nembeli egyeztetésnek nincs helye. Illyen mondások *nőttön nő, folyton foly* a' keletieknél is divatosak p. o. ضَرَبَ ضَرْبًا verve ver; מָלַךְ מַלְכָּה országolva országol. Különös a' keleti nyelvekben az is, hogy a' határozatlan mód közönségesen név gyanánt szolgál; ennek van némi nyoma nálunk is, mert határozatlan módunk még ma is fölveszi a' személyragokat p. o. *vernem, verned, vernie, vernünk, vernetek, vernők*, stb. Végre az igék különféle névhatározóval módosított nevekét kívánnak, 's nálunk hasontá, mint a' keletieknél különféle előragokkal, a' mellyeket talán helyesen

igehatározóknak szorosan véve nevezhetnénk, összetétni szoktak, u. m. *elhozom, meghozom, kihozom, behozom, fölhozom, lehozom, általhozom, körülhozom, előhozom, hátrahozom* stb.

Többire valamint nálunk, úgy a' keleti nyelvtanítóknál is a' szókötés tökéletesen kifejtve nincsen, és a' dolog' természete szinte oda látszik mutatni, hogy a' beszéd' részeinek helyezése, a' logikai képzetek' kisebb nagyobb kifejlése, következőleg a' nemzet' míveltségének változatos foka szerint változik; azért reméljük, hogy olvasóink e' csekély vonásokkal meg fognak elégedni legalább addig, míg e' tárgyban többet adhatunk.

D. Hangrendi összeillesztés.

Hangrende ugyan minden nyelvnek vagyon, de olly szembetűnő mint a' keleti nyelvekben, sem a' szanszkrit, sem görög, vagy latin, sőt a' magyarban sincsen, mert a' keleti nyelvekben nem csak a' szószármaztatás, hanem a' módosítás is nagyobb részint hangzók által történik, és épen azért fölötte családoknak azok, kik a' magánhangzókat nem is a' szó' mivoltához tartozóknak képzelik, sőt inkább ezek a' szónak valóságos lelkei elannyira, hogy valamint a' test lélek nélkül holt, úgy a' szó is csupa mássalhangzókól örökre némán leirott, és soha ki nem ejthető hangtalan betű marad.

Érezték ezt a' keleti nyelvek' jelesebb tanítói, 's azért a' közvélemény szerint tökéletlen keleti írásban már hajdan a' hiányzott hangzókat pontok által pótolni iparkodtak, noha a' pontok, vagy is pontos hangjegyek' fölvételének idejét hitelesen meg nem határozhatni. Azonban már eleve, mint igen hihető, az *aleph, vau, jod*, ugymint *a, u, i* legelső eredeti magánhangzók használtattak, és talán a' *he* betű is az őszkorban hasonló szolgálatot tőn.

A' mi már a' keleti hangrendnek nyelvünkhöz hasonlítását illeti, nyilvános a' hasonlatosság abban, hogy a' magánhangzókat Szem' leányi szinte úgy szeretik halmozni, mint a' magyarok; hogy soha meg nem szenvedik a' szó' elején két mássalhangzónak összejöttét, és azért ha illy fajtú szót által kölcsönöznek, hasonta, mint mi, egy magánhangzót elővetnek p. o. *اسْكِيل* iskola, e' helyett: *Schola*. Továbbá a' *v, j*, ritkáb-

ban a' *h* betűk föl szoktak *i*, *u* magánhangzókkal cseréltetni, mint tulajdonképen félmagánhangzók; nálunk a' hangrendet mindenkor a' gyök vagy tőszó vezérli, a' mihez a' szószármaztatási, vagy módosítási ragoznak simúlniok kell: ellenben a' keleti nyelvekben még ma is a' tőszó' hangjainak különemű változása szüli a' különféle szószármaztatást, és módosítást; p. o. דָּבָר *dabar*, דִּבֶּר *deber*, דָּבַר *dábar*, דֹּבֵר *dober*, דִּבֵּר *debir* stb; ilyen forma a' német nyelvben: *gebären*, *geboren*, *gebar*, *Geburt*, *Gebärde* stb. Végre valamint általán minden nyelvben, úgy a' keletiekben is a' hason hangú mássalhangzók különfélén fölcseréltetnek, u. m. גָּז, גִּב, גִּז, *gas*, *gath*, *gaf*, שָׁחַק, צָחַק, *szachak*, *czachak* stb.

Ezek azon fő vonások, a' melyeket előlegesen a' keleti nyelvhasonlatosságról, azoknak belső tulajdonságait vizsgálva, és a' számos velünk hasonlatos egyes szókat mellőzve (mert ilyenek a' m. t. *Academia* nagy szótárában úgy is ki fognak adatni) kijelelni célunkká tettük; rövid árnyéklatok ugyan, de még is talán nyelvünkre nézve sokban a' homály közt világító sugárként tűnnek föl. Majd ha hosszabb vizsgálódás és folytatott munka után bővebben derül föl előttünk keletnek sokban edig elé Europa előtt ismeretlen ege, igyekezni fogunk tökéletesebb művet hazánk' oltárára tenni. Legyenek addig is e' képek naponként jobbnak adhatására törekvő tiszta szándékunknak legalább bizonyító tűkörei!
